

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

TADQIQOTLAR OLIB BÖRISHDA LINGVISTIK METOD VA YONDASHUVLAR

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

BOSH ILMIY-METODIK
MARKAZ

2022

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLY TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI
TASHKIL ETISH BOSH ILMY - METODIK MARKAZI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

**TADQIQOTLARNI OLIB
BORISHDA LINGVISTIK
METOD VA YONDASHUVLAR**

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

TOSHKENT – 2022

Mazkur o'quv-uslubiy majmua malaka oshirish kurslarida "Tadqiqotlarni olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar" fani uchun mo'ljallangan. Tinglovchilarga ilmiy tadqiqot olib borish ko'nikmalarini shakllantirish, ixtisoslikka oid mavzularda mustaqil tanqidiy mushohada yuritish va fikrlarini ravon, ilmiy uslubda bayon etish malakalarini hosil qilish ushbu qo'llanmadan ko'zda tutilgan asosiy maqsad hisoblanadi.

O'quv-uslubiy majmuada mutaxassislikka oid yangi bilim izlash jarayoni, bosqichlari, ilmiy manbalarni tahlil qilish usullari, yozma ilmiy nutqni shakllantirish tamoyillari va uning ko'rinishlarini yozish tartib-qoidalari, dissertatsiyani yozish hamda ularga qo'yiladigan talablar haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Tuzuvchilar:

X.Islamdjanova - TDSHU, filologiya fanlari doktori, professor

Sh.Shorasulova – TDSHU, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi, filologiya fanlari nomzodi

Taqrizchilar:

Omonov Q.Sh. – TDSHU, filologiya fanlari doktori, professor

Kukatova O.A. - filologiya fanlari nomzodi, dotsent v.v.b

Modulning o'quv-uslubiy majmuasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil 7 dekabrda 648-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan o'quv dasturi va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	5
II. ASOSIY QISM	11
1-MAVZU. TADQIQOTLAR OLIB BORISHDA LINGVISTIK METOD VA YONDASHUVLAR HAQIDA TUSHUNCHA	11
2-MAVZU. ZAMONAVIY LINGVISTIKADA ILMIY PARADIGMALAR	24
3-MAVZU. TADQIQOT MAVZUSINI TANLASH, MAVZUGA OID ADABIYOTLARNI IZLASH	29
4-MAVZU. TADQIQOT USLUBLARINI, MANBALARINI TANLASH VA ASOSLAB BERISH	35
III. GLOSSARIY	50
IV. ADABIYOTLAR RO‘YXATI	57

I. ISHCHI DASTUR

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta‘lim milliy tizimining sifati oshishiga, Bolonya jarayoni ishtirokchi-mamlakatlari diplomlarini o‘zaro tan olishga, o‘qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko‘maklashuvchi 1999-yil 19-iyundagi Bolonya deklaratsiyasiga qo‘shilish masalasini ko‘rib chiqish belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da oliy ta‘lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta‘lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

Shuningdek, mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o‘zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Respublikada ta‘lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta‘lim va tarbiya berish tizimi islohatlar talablari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamon talablariga javob bera oladigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, Davlat talablari asosida ta‘lim va uning barcha tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirib borish oldimizda turgan dolzarb masalalardan biridir.

Bugungi kunda oliy ta‘lim muassasalari tomonidan ta‘lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda: O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun, farmonlar, qarorlar va buyruqlar kabi normativ hujjatlar qo‘llanilmoqda. Lekin shu kunga qadar ta‘lim va tarbiya jarayonlarini sub’ektlari tomonidan ushbu hujjatlarni amalda qo‘llanilishining nazariy va amaliy jihatlari deyarli o‘rganilmagan. Bu holatlar oliy ta‘lim muassasalarida qo‘llaniladigan oliy ta‘limning normativ-huquqiy asoslarini har tomonlama nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish va tahlil etishni dolzarbligidan dalolat beradi.

Fan rivoji muttasil takomillashishni hamda mutaxassislarni tayyorlash sifatini yuksaltirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan doimiy ravishda bilimlarni uzluksiz va jadal tarzda to'ldirib borish va yangilab turish zaruriyati yuzaga keladi.

Fan, texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarni muqarrar va jadal tarzda egallash har bir mutaxassisning hayotiy ehtiyojiga aylanib bormoqda.

Ma'lumki, hozirgi vaqtda oliy ta'limda ommaviy ta'limdan individual yondashuvni kuchaytirishga, bo'lajak mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga o'tish amalga oshirilib, buning oqibatida o'qituvchilar tomonidan uslubiy yordam va nazorat ostida talabalarning mustaqil ishlashi tobora katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Shu sababli o'quv jarayonini intensivlashtirish masalasi ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Har bir tilshunoslik fani bu bilimlar, til(lar)ning ma'lum tomonlari haqidagi g'oyalar tizimidir, ammo bilim va g'oyalarga ega bo'lish uchun boshqa tizim kerak – ularni o'zlashtira olish qobiliyati va qobiliyatlarni yuzaga chiqarishga asoslangan tizim. Ushbu kursning mohiyati shunga qaratilgan, uning maqsadi uchta asosiy savol, ya'ni ilmiy yangiliklar qanday yaratiladi va tadqiqotlar olib borish yo'llari qanday? kabi so'roqlarga sodda va ayni paytda zaruriy bo'lgan yechimlarni taqdim etishdir.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini “Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” fani tinglovchilarni nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, lisoniy hodisa va jarayonlarga nazariy yondashuv hamda ularning lingvistik tafakkurini shakllantirish vazifalarini bajaradi, tadqiqotlarni oib borishda lingvistik metod va yondashuvlar to'g'risida ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish.

Modulning vazifalari:

- ilmiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlash;
- zamonaviy ilmiy talqinlarda yo'nalish belgilash;
- til materiallarini yig'ish va taxlil ishlov berish;
- qo'yilgan masalalarga oid yechimlarni topish bo'yicha vazifalarni belgilash va hal qilish;
- lingvistik tahlil usulini tatbiq etish;
- o'z nuqtai nazarini himoya qilish, boshqaning fikrini hurmat qilish;
- ilmiy matn tahriri usullari.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

“Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” modulini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

tinglovchi:

- tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi;
- tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlarni bilishi va ulardan foydalana olishi;
- tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlarni tavsiflay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.
- tadqiqot metodlarini ilmiy tadqiqotda qo'llay olish kompetensiyalarni egallashi lozim.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” moduli ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, blits-so'rovlar, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, va boshqa interfaol ta'lim metodlarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” moduli bo'yicha mashg'ulotlar o'quv rejasidagi “O'rganilayotgan mamlakatlarda til vaziyati va siyosati”, “Kommunikativ tilshunoslik va til kompetensiyalari” kabi modullar bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar ilmiy tadqiqot uslublari bilan tanishtirish, shu bilan birga ularga ilmiy manbalar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini singdirish, hamda ilmiy ish mavzusini ishlab chiqishga oid malakalarni xosil qilish, sababi bu bilim va tasavvurga ega bo'lish uchun boshqa bir tizim, ya'ni malaka va bilimlarni qabul qilish tizimi zarur bo'ladi, ilmiy tadqiqotga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

MODUL BO‘YICHA SOATLAR TAQSIMOTI

№	Modul mavzulari	Auditoriya o‘quv yuklamasi		
		Jami	Nazariy	Amaliy
1.	Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar haqida tushuncha.	2	2	
2.	Zamonaviy lingvistikada ilmiy paradigmlar.	2	2	
3.	Tadqiqot mavzusini tanlash, mavzuga oid adabiyotlarni izlash.	2	2	
4.	Tadqiqot uslublarini, manbalarini tanlash va asoslab berish.	2	2	
5.	Tadqiqotlar olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar fani haqida tushuncha. Ilmiy janrlar va ilmiy bayonning xususiyatlari.	2		2
6.	Ilmiy bilimning xususiyatlari. Ilmning ta’rifi. Ilmiy bilimlar va ularning xususiyatlari tavsifi.	2		2
7.	Zamonaviy lingvistikada ilmiy paradigmlar tushunchasi va ilg’or yo’nalishlar. Tillarni qiyosiy, tizimli-tuzilmaviy va funksional jihatidan o’rganish.	2		2
8.	Tadqiqot mavzusining dolzarbligi, yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyati. Ilmiy farazlarni shakllantirish.	2		2
9.	Tadqiqot uslublarini, manbalarini tanlash va asoslab berish. Filologiya tarixida mantnning o’rni. Kuzatuv natijalarini qayt etish. Tadqiqotning tajribaviy asoslari.	2		2
Jami:		18	8	10

SO‘Z BOSHI

Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar ta’lim jarayonini ham chetlab o‘tgani yo‘q. Jadal suratlarda rivojlanib borayotgan davlatimizga ilmiy salohiyati yuqori, izlanuvchan, yangilikka intiluvchan kadrlar zarur. Respublikamizning prezidenti Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganlaridek, ilmga, ijodga, kashf etishga intilish, oliyanob intilishdir. Mutaxassislarni ilmiy faoliyatlarini to‘g‘ri tashkillashtirishlariga ko‘maklashish darkor. Shu maqsadni ko‘zlab tinglovchilarni ilmiy faoliyatga yo‘naltirish uchun o‘quv adabiyotlari yaratish bugungi kunda turgan dolzarb masalalardan sanaladi.

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua malaka oshirish kurslarida tahsil olayotgan tinglovchilarda ilmiy layoqatni shakllantirish, ilmiy tadqiqot olib borish sir-asrorlarini o‘rgatish, ilmiy faoliyatga aloqador voqelik bilan yaqindan tanishtirish, ilmiy izlanish ko‘nikmalarini hosil qilish, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash malakasini takomillashtirish maqsadida yaratilgan.

Darslik va o‘quv qo‘llanmalarning aksariyati bir yoki bir nechta o‘quv fanlar bilan bog‘liq bo‘lib, ular filologiya fanining bir yoki bir nechta sohalari haqida tasavvurlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bunda asosiy e’tibor mazkur fanlarga **nimalar** ma’lumligi va yana **nimalarni** bilish lozimligiga qaratiladi. Ammo bir nimani bilish uchun, uni qandaydir yo‘l bilan bilib olish, o‘rganish lozim. Idrok etish jarayonida **nima** va **qanday** tushunchalari doimo birga, ular ajralmas tushunchalardir. Ammo ta’lim berish jarayonida ularni albatta, ajratish lozim. Chunki, bo‘lg‘usi mutaxassis ularni bir-biri bilan qanday bog‘liqligi, o‘xshashligi va nima bilan farqlanishini aniq tasavvur eta olishi kerak. Shu orqali bizni qaysi holatda **nima**, qaysi holatda esa, **qanday** qiziqtirishi haqida kelishib olamiz.

Har bir lingvistik ilm tilning ma’lum aniq tomoni haqidagi bilim va tasavvurlarning tizimidir. Ammo bilim va tasavvurga ega bo‘lish uchun yana boshqa bir tizim – ko‘nikma va bu ko‘nikmalarga ega bo‘lish tizimi talab qilinadi. Mazkur kurs aynan shunga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning maqsadi uchta asosiy savolga javob berishdan iborat.

Bular quyidagilar:

1. Ilmda yangi bilim qayday yo‘l va usullar bilan olinadi?

2. Olinayotgan bilim ishonchliligining zaruriy darajasi qanday ta’minlanadi?

3. Bilim insonga, inson esa bilimga qay tarzda ta’sir etadi?

Ilmiy izlanish sohasi murakkab, sermashaqqat bo‘lish bilan birga juda qiziqarli. Bu soha barcha fanlarga oid hisoblanadi. Imliy tadqiq qilishning

metodlari, yoʻnalishlari haqida alohida fanning mavjudligi, shakllanishi faqat Oʻzbekiston uchun xos emas. Bu voqelik jahon ilm-fani tajribasida mavjud.

Mazkur oʻquv-uslubiy majmua 3 asosiy qismdan iborat boʻlib, bu qismlarda yuqorida qayd etilgan savollar yoritish maqsad qilib olingan.

Fan yangi bilim izlash jarayoni sifatida, filologiya esa alohida fan sifatida talqin etiladi. Ilm-fan tadqiqotchi xulqining shakli deb baholanadi va fandagi axloqiy muammolar tahlilga tortiladi. Ilmiy tadqiqot ishi – ilmiy izlanishning qayd etilgan natijasi sifatida talqin etiladi va bayon etishning ilmiy uslubiy tavsifi keltiriladi.

Oʻquv-uslubiy majmua bundan tashqari, tinglovchilar olgan bilimlarini sinab koʻrishlari uchun test savollari ham berilgan.

1-MAVZU. TADQIQOTLARNI OLIB BORISHDA LINGVISTIK METOD VA YONDASHUVLAR HAQIDA TUSHUNCHA

1-MAVZU. TADQIQOTLARNI OLIB BORISHDA LINGVISTIK METOD VA YONDASHUVLAR HAQIDA TUSHUNCHA

Darsning o‘quv maqsadi: Ilmshunoslikning “fan haqidagi fan” sifatidagi alohida tabiati haqida, filolog faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, ilmiy tadqiqot ishining tuzilishi kabi bir qator tushunchalarga izoh berish.

Tayanch tushunchalar: *fan, filologiya, lingvistika, ilmiy tadqiqot, ilmshunoslik, filolog-olim, definisiya, filolog kasbiy faoliyatining sohalari.*

FANNING MAQSAD, VAZIFA VA MAZMUNI

Ilmshunoslikning “fan haqida fan” sifatidagi alohida tabiati

Bizning fanimiz “Tadqiqotlarni olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” deb nomlanganligi sabab biz umumiy ko‘rinishda bo‘lsa ham, **ilm-fan** nima ekanligini tushunib olishimiz lozim.

Ilmshunoslik fani filologlar uchun filologik oliy o‘quv yurtida o‘qiy boshlagan davrdan va butun hayoti mobaynida kasbiy faoliyatiga aloqador ilmiy faoliyatning ma’lum shakllarini o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Ilmiy bilimning soddadan murakkabga qarab o‘zgarishi, takomillashuvi jarayoni uni egallashda katta kuch va iroda talab etadi.

“Tadqiqotlarni olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” kursidan ko‘zlangan asosiy maqsad filologiya ilmining turli sohalarida faoliyat yuritayotgan izlanuvchilar uchun boshlang‘ich, eng zaruriy bilimlarni berish.

Ilmiy soha o‘ziga xos murakkabliklarga ega. Uning tabiatiga individuallik, keng qamrovlik, aniq dalillarga asoslanganlik xos.

Ilmiy tadqiqot ishi va filolog faoliyatining asosiy yo‘nalishlari

Ilmiy faoliyat filologiya, xususan, lingvistika bilan bog‘liq bo‘lganligi sabab, biz fanning ulkan dunyosida filologiya qanday o‘rinni egallashi, filologik fanlar orasida esa lingvistika qanday o‘rin tutishini aniqlab olishimiz lozim.

Ilmiy tadqiqot ishi va filolog faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini aniqlashda eng avval ilmiy tadqiqot nima? U qanday amalga oshiriladi? U nima uchun kerak? Tilshunoslikda amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqotning xususiyatlari nimadan iborat? kabi qator savollarga javob topishimiz zarur.

Ilmiy tadqiqot ishining maqsadi — yangi ilmiy bilim olish. Bu xususiyati bilan u boshqa ishlardan farqlanadi. Yangi ilmiy bilim olish jarayonida voqelik haqidagi obyektiv bilimlar ishlab chiqiladi va bir tizimga birlashtiriladi. Ammo ma’lumki, fanda qandaydir bir yangi ilmiy dalilni aniqlash bilan kifoyalanilmaydi. Fan uchun yangi ilmiy dalillarni fan nuqtai nazaridan

izohlash, uning umumiy bilishga oid, nazariy, amaliy ahamiyatini belgilash, avval noma'lum bo'lgan yangi jarayonlar va hodisalarni oldindan ko'ra bilish talab etiladi.

Ilmiy ish, qat'iy rejali faoliyat deb, baholanadi. Qat'iy reja asosida olib borilgan, zamonaviy usul va vositalar bilan ta'minlangan ilmiy tadqiqot tabiat va jamiyatdagi obyektiv qonuniyatlarni ochish va teran bilishga imkon yaratadi.

Demak, har qanday ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi dalillarni asoslash, tahlil qilish, tasniflash va bir tizimda birlashtirish, ularni chuqur anglash, yangi natijalarni oldindan ko'ra bilib, hodisalarning kelgusidagi rivojini bashorat qilishdan iborat.

“Bu nima?”, degan savolga birinchi javob tavsif, ya'ni definitsiya bo'ladi. Tavsif bu – maxsus iborada qayd etilgan tafakkur hosilasining alohida turi bo'lib, noma'lumni ma'lum orqali tushuntirishga qaratilgan.

Odatda, tavsifda ikki xil turdagi xususiyatlar mavjud:

Birinchi xil turdagilari bu, tavsiflanayotgan obyektlarni, hodisalarni umumiy sinfiga, ya'ni bu obyekt qanday turga mansubligini ko'rsatib beriladi,

Ikkinchi xil turdagilari esa, xuddi shu turga kirgan obyektlardan tavsiflanayotgan obyektning farqlash imkonini beruvchi xususiyatlardir.

Masalan, dialekt – bu tilning alohida turi, varianti bo'lib, hududiy bog'langan jamoa muloqotida ishlatiladi. Bunda hattoki, eng sodda maishiy turmushga oid predmet, xususiyat va sifatning sanoqsiz ko'pligini unutmaslik lozim. Ular bu xususiyat va sifatlariga ko'ra xilma-xil sinflarga mansub deb topilishi va umuman boshqacha hatto, zid obyektlar bilan taqqoslanishi mumkin. Shuning uchun ham bitta obyektga bir nechta tavsiflar mavjud bo'lib, bu tavsiflar biz mazkur obyektning qanday xususiyat va sifatlar nuqtai nazaridan o'rganishimiz va o'rganish jarayonida qanday obyektlar bilan taqqoslashimizga bevosita bog'liqdir.

Tabiiyki, ilm-fan kabi o'ta murakkab obyekt bir qator tavsiflarga ega, bu esa bizning maqsad va mavzuimizga muvofiq bo'lgan jabha va yondashuvlarni topish imkoniyatini beradi. Mazkur jabhalarni tanlash “Ilm-fan” tushunchasining mohiyatini tushunish biz uchun “filologiya fanning ma'lum sohasi va lingvistik mustaqil fan sifatida nima?” degan savolga javob berish zaruriyati bilan bog'liqdir. Bundan tashqari tilshunoslik sohasida ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, degan ibora ostida nima yotganligini tushunib, anglab olish lozim.

Mutaxassis filologga ilmiy tadqiqot ishlarni olib borish ko'nikmalari uning kasbiy faoliyatining barcha sohalarida – ilmiy, pedagogik, informasion, tashkiliy, tashviqot kabilarda juda kerak bo'ladi.

Ilmiy matnlarning janr va turlari

Ilmiy ishni o'quvchi tomonidan idrok etilishi ko'p jihatdan ilmiy janr bilan shartlanadi. Janr bu alohida o'ziga xos tuzilmaviy-mantiqiy sxemadir. U matnni nafaqat mazmuniga ko'ra, balki bir qator boshqa ahamiyatli bo'lgan omillarga bog'liq tarzda tashkil qilish tamoyillarini ajratib berib tuzish imkoniyatini yaratadi. Tabiiyki, bitta bir xil ilmiy axborot zamonaviy rus tilining institut darsligida va lingvistlarning xalqaro kongressidagi yirik olimning ma'ruzasida turlicha aks etadi. Tabiiyligi mazkur axborotning taqdim etish shart, maqsad, vazifa va uslublari tubdan farq etishda va nihoyat, bu ikki vaziyatda axborotni kim yetkazib berayotgani va kim tinglayotganligi o'rtasidagi munosabatlar o'xshamasligidadir.

Ilmshunoslikda ilmiy matnlarni turli asoslar bo'yicha tasnif qilishning ko'plab variantlari mavjud. Bular maqsadi, adresati, kichik va kattaligi, qayd etish uslubi kabi asoslardir. Biz eng soddalari va shu bilan birga eng muhim jihatlariga to'xtalib o'tamiz.

Avvalambor, matn nafaqat mutaxassisga qaratilgan bo'lishi, kerak. Matn shunday tuzilishi lozimki, ilmiy axborot nafaqat professional, balki u yoki bu ilmiy muammoga qiziqqan, havaskorga ham tushunarli bo'lishi lozim. Bunday holatda biz sof ilmiy va ilmiy ommaviy janrlarni qarama-qarshiligi haqida so'z yuritamiz.

Fanni ommalashtirish ulkan ahamiyatga ega, shu bilan birga juda murakkab ish sanaladi. Hattoki, eng yuqori malakali mutaxassis bunday ishni amalga oshirishga layoqatli emasdir. Ilmiy ommabop matnni yaratish fanga yuqori darajada ega bo'lish, matn mo'ljallangan bo'lg'usi auditoriyani ko'ra bilish, murakkab muammolar haqida ilmiy haqiqatni yo'qotmagan holda sodda, ishonchli va qiziqarli hikoya qilish mahoratini talab qiladi. Nihoyat, ommaviy matnning muallifi keng bilimga ega bo'lib, yozma nutqi yuqori darajada va hikoya qiluvchining notiqlik san'atiga ega bo'lishi lozim. Chunki u yoki bu fanning ichki chuqur mantig'i mutaxassis bo'lmagan kishiga noma'lumdir. Mazkur fanni ommalashtiruvchi fanning uslublari va obyektini tasvirlash metodlaridan foydalangan holda fanning jozibador, qiziqarli obrazini yaratmog'i lozim.

Sof ilmiy tadqiqotlar tadqiq predmetlariga bog'liq ravishda ilmiy nazariy va ilmiy uslubiylarga bo'linadi. Tilshunoslikda ilmiy nazariy matnlarni tasvirlash predmeti sifatida tilni oladilar. Bu tilda uning xilma-xilligi – alohida til dalili yoki hodisasidan tortib, butun bashariyat tillariga xos bo'lgan global qonunlarigacha ko'rsatiladi.

Ilmiy-uslubiy ishlar tasvirlash predmeti sifatida tilni o'qitish jarayonini o'rganadi: o'qitishning uslub va metodlari, o'qitilayotganlarning idrok etish xususiyatlari, o'quvchi xulqining o'ziga xosligi, o'quv maqsadlarida til materialini talqin qilish uslublari, ilmiy-uslubiy ishlarning asosiy o'quvchilari, o'qitish muammolari bo'yicha mutaxassislar va amaliyotdagi o'qituvchilardir. Bu borada o'qituvchining qo'lida mutolaa qilishning keng doirasi mavjud: uslubiy adabiyotni muntazam o'qishdan tashqari u o'zi olib borayotgan kurslarning muammolari bilan bog'liq bo'lgan nazariy adabiyot bilan ham muntazam tanishishi lozim. O'z-o'zidan ma'lumki, ilmiy nazariy adabiyot nazariyotchi tilshunos uchun mutolaa qilishning doimiy predmetidir.

Ilmiy-ommabop, ilmiy-nazariy va ilmiy-uslubiy matnlar turli hajmlarda bo'lishi mumkin: kichik maqola yoki eslatmadan katta kitobgacha.

Maqolalar yoxud maxsus to'plamlarda yoxud jurnallarda nashr etiladi. Maqola ilmiy ma'ruzaga yaqin. U konferensiya, simpozium, seminarlarga taqdim etiladigan ilmiy asardir. Odatda, u o'qiladigan og'zaki variant va olimlarning mazkur uchrashuvi materiallarini o'z ichiga olgan maxsus to'plamda nashr etiladigan yozma variantga ega.

Maqola kichik shakllardan biri hisoblansada, uning hajmi va mazmuni borasidagi miqyosi juda ham yirik bo'lishi mumkin. Kattalik nuqtai nazaridan u 20, 30, 40 bet (ba'zida undan ko'p)dan iborat bo'lishi mumkin. Mazmun jihatidan esa zamonaviy tilshunoslikning ko'plab yirik muammolari aynan maqolalarda, tilshunoslikning butun bir tarmoqlari aynan maqolalarda ifodalanib boshlanganlarini hisobga olsak, uning miqyosini anglab olamiz. Ilmiy ommabop matnlar aksariyat hollarda broshyura ko'rinishida rasmiylashtiriladi, hajmi bo'yicha u kichik kitob va yirik maqola o'rtasidagi asardir, biroq u alohida nashr ko'rinishida chop etiladi.

Hajmi bo'yicha eng yirik hisoblanadigan ilmiy-nazariy yoki ilmiy-uslubiy ish **monografiya**dir. Monografiya bir muallif yoki tadqiqotchilar guruhi tomonidan biron-bir muammoni fundamental tarzda tadqiq etilishining jarayoni natijasidir. U alohida kitob tarzida nashr etiladi. Monografik turdagi tadqiqotlar qatoriga o'rganilayotgan muammo xarakteri va batafsilligi bo'yicha fan nomzodi yoki doktori ilmiy darajasiga talabgorlikka yozilgan dissertatsiyani ham kiritish mumkin. Monografiyalardan farqli o'laroq na nomzodlik, na doktorlik dissertatsiyasi maxsus kitob sifatida nashr etilmaydi, u faqatgina bosma variantda mavjuddir. Dissertatsiyaning to'liq matni bilan dissertatsiya himoyasi bo'layotgan muassasaning kutubxonasi, milliy kutubxona va ba'zi bir boshqa kutubxonalarda tanishish mumkin.

Ammo har bir dissertatsiya asosida uning muallifi alohida matnni yaratadi. Uning hajmi kichik broshyuraga teng bo'ladi. Bu matn dissertatsiyaning avtoreferati deb nomlanib, ma'lum sxema bo'yicha dissertatsiya mazmunining qisqa bayonidir. **Avtoreferatlar** dissertatsiyaning himoyasidan oldin mazkur muammo bo'yicha adabiyotlar mavjud bo'lgan barcha kutubxonalarga hamda o'xshash yoki yaqin muammolar bilan shug'ullanadigan muassasalarning kutubxonalariga yuboriladi. Bundan tashqari dissertatsiya tadqiqoti mazmunining eng ahamiyatli aspektlari odatda, mazkur muallifning joriy nashrlari(maqola, ma'ruza)da o'z aksini topadi.

Ilmiy-nazariy va ilmiy-uslubiy izlanishlarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga kelgan janr o'quv-uslubiy janrdir. Ularga mansub matnlar ilmiy-nazariy tadqiqotlardan olingan natijalar ilmiy-uslubiy tadqiqotlar asosidagi o'qish jarayoniga kiritilishi uchun mo'ljallangandir.

O'quv-uslubiy adabiyotning eng ma'lum turlari bu **kurs dasturlari, darslik va o'quv qo'llanmalari, mashq to'plamlari, xrestomatiyalardir.**

Keltirilgan ro'yxatdan o'quv adabiyot asosan o'qitilayotganga qaratilgani aniq bo'ladi, biroq o'qitish jarayonida o'qitayotgan ham undan faol foydalanadi. O'quv adabiyotning turlari mazmun va tuzilmasi bo'yicha farqlanadi. Kurs dasturi kurs shakllangan asosiy mavzu va muammolarni sanab o'tadi, uning maqsad va vazifalarini aniqlab beradi, asosiy adabiyotlarni ko'rsatib o'tadi.

Darslik va o'quv qo'llanmalarda asosiy urg'u nazariy materialning tizimlashtirilgan bayoniga qaratiladi. Bunda muallif umuman original konsepsiyani, yoki mavjud bo'lgan ma'lum konsepsiyalardan birini o'z tushunishicha bayon qilishi mumkin. Kursning mavzu va muammolarini tanlash esa uning dasturi bilan belgilanadi.

Darslik o'z hajmi bo'yicha odatda, butun fanni yoki uning asosiy bo'limlarini qamrab oladi. **O'quv qo'llanma** esa alohida mavzu va muammolar bilan cheklanib qolishi mumkin. Darslik va o'quv qo'llanma muvofiq fanning nazariy materialini bayon qilish bilan bog'liq bo'lsada, muallif bir qator uslubiy vazifalarni hal qiladi: o'qitilayotgan o'zlashtirish uchun optimal sharoitlariga ega bo'lishi uchun materialni qaysi tarzda joylashtirish va tuzish lozim; u yoki bu mavzuni qay hajmda taqdim etish lozim; mavjud bo'lgan bilim va bir ma'noli yechimga ega bo'lmagan bahsli savollarni qanday proporsiyalarda berish, ularni mutanosibligini ko'rsatish va h.k.

Mashq to'plamlari ma'lum tarzda tuzilgan va aksariyat hollarda muayyan darsliklar bilan bog'liq bo'lgan til materialini kuzatish va amaliy tahlil qilish

ko'nikma va mahoratini ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan har xil turdagi vazifa, savollar (o'qitish, nazorat, qaytarish)dan iborat.

Xrestomatiya - bu o'quv maqsadlari uchun moslashtirilgan original matnlar yoki ularning qismlaridan tanlab to'plangan asar, bularning barchasi o'quv dasturi mavzulariga muvofiq amalga oshirilgan rubrikatsiya xarakterida o'z aksini topadi. Xrestomatiyada qisqartmalar, izohlar hamda ma'lumot apparati beriladi, ilmiy-ommabop, ilmiy-texnik, ilmiy-uslubiy va o'quv-uslubiy janrlardan tashqari axborot ma'lumotnoma janrlari ham ajratiladi, ular qatoriga qomuslar (umumiy va maxsus hamda ensiklopedik qomus, atamashunoslik lug'ati, ma'lumotnomalar) kiradi. Manbalarning ko'rsatilgan barcha turlari hodisa, jarayon, dalil, tushuncha va kategoriyalar haqida umumiy bilimga ega.

Axborot-ma'lumotnoma tilshunoslik adabiyoti tizimida **lingvistik lug'atlar** alohida o'rinni egallaydi. Ular fan sifatidagi lingvistika haqida axborot bermaydilar. Lug'atlarda til tizimi va uning faoliyat yuritishi xususiyatlari haqida axborot berilgan. Biroq til tizimini tasvirlash va tavsiflash tuzuvchi nuqtai nazariga bog'liq bo'lganligi sabab ular ochiq bo'lmagan ko'rinishda konseptual nazariy axborotning yirik hajmiga ega. Bundan tashqari ma'lumot adabiyotlarining boshqa turlaridan farqli ravishda yuqorida qayd etilganidek lingvistik lug'atlarning tartibga solingan til materialining ulkan hajmini o'zida mujassam etadi, ya'ni axborot-ma'lumotnoma vazifasi bilan birgalikda umuman boshqa vazifalarni bajaradi.

Agarda ma'lumotnoma va qomuslar o'z kitobxonini unga qiziqtirgan obyektlar haqida manbalarning ulkan sonidan ma'lumot olib yuqori darajada ularni umumlashtirib xabardor qilsa, kitobimizda bibliografik annotatsiya va taqriz ko'rinishida taqdim etilgan axborot adabiyotining boshqa sinfi o'z oldiga o'zga vazifani qo'yadi – bularda muayyan manba mazmuni haqida kitobxonlarga ma'lumot beriladi. Qomusdagi maqolaning muallifi ko'plab manbalarni umumlashtirgan holda o'z qo'lida bo'lgan axborotning hajmini ma'lum tarzda tashkillashtirishi lozim.

Demak, shu orqali tasvirlanayotgan va tavsiflanayotgan obyektga o'z tushunchasi o'z talqinini beradi.

Annotatsiya

Axborot-ma'lumotnomaga o'quvchini ma'lum adabiyotlar bilan tanishtirish maqsadida ham tartib beriladi. O'quvchiga katta hajmdagi obyektlar haqida ma'lumotlarni qisqa shaklda umumlashtirib taqdim etilsa, bu xildagi axborot-ma'lumotnomalarga annotatsiya deyiladi. Bu ko'rinishda

taqdim etilgan axborot-ma'lumotnoma muayyan manba mazmuni haqida kitobxonlarga ma'lumot beriladi.

Muallif annotatsiya qilinayotgan matn mazmunini umumlashtiradi, chunki annotatsiya mazkur matnning juda ham yuqori darajadagi qisqartirilgan (5-6 ta gapdan iborat) bayonidir. Ammo bu yerda umumlashtirish konseptual emas, sanab o'tish xarakteriga ega. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, barcha axborot janrlari ichida annotatsiya eng obyektivlashganidir.

Annotatsiyada odatda, ish qanday mavzuga bag'ishlanganligi tadqiqotning qanday uslublaridan foydalanganligi, buning uchun qanday til materiallari jalb etilganligi va tadqiqotning adresati kim ekanligi ko'rsatiladi. Annotatsiya bibliografik tavsifda nom bilan yagona kompleks bo'lganligi sabab, uni tuzishda manba mavzu va muammolarining iboralari uning nomining iboralarini qaytarmasligi lozim

Ilmiy bilim nima?

Ilmiy bilim nima? U oddiy, maishiy hamda estetik bilimga qarama-qarshi qo'yiladi. U maksimal darajada obyektivlashtirilgan bilim bo'lib, umummuhim xarakterga egadir. Chunki, u topilishning uslubi, joyi va vaqtiga bog'liq bo'lmagan holda ilmiy ongning unsuriga aylanadi. Ilmiy bilimni umummuhimligi va obyektivlashtirilganligi uni estetik bilimdan farqlaydi, chunki, estetik bilimda ijodkorning shaxsi bilan bog'liq bo'lgan individuallik asosiy muhim jihatlardan – qadriyatlardan biridir.

Demak, ilm-fan deganda kishilik jamiyatining o'z-o'zini va atrof olamni anglashga urinishi jarayonida qo'lga kiritgan jamiki aniq, obyektiv, barcha uchun teng darajada muhim bo'lgan bilimlari jamlanmasini tushunish darkor.

Har qanday bilim ham ilmiy bilim sifatida tushunilmaydi, inson oddiy kuzatuv natijasida olgan bilimlarni ilmiy bilim deb atay olmaymiz. Bu bilimlar insonlar hayotida muhim rol o'ynaydi, ammo ular hodisalarning mohiyatini, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarni ochib bermaydi. Ular mazkur hodisa u yoki bu tarzda bo'lishini tushuntirish hamda uning keyingi rivojini taxmin qilish imkoniyatini bermaydi.

Ilmiy bilimning to'g'riligi nafaqat mantiqiyligi, balki uni amaliyotda tekshirish bilan ham belgilanadi. Ilmiy bilimlar e'tiqod, ishonch, u yoki bu holatni haqiqiy deb so'zsiz tan olinishi, uni asoslanib berilishini mantiqiyligi yoki amaldagi tajribani tekshirmagan holdagi e'tiqoddan farqlanadi. Voqelikning qonuniy aloqalarini ochib bergan holda ilm-fan ularni mavhum

tushuncha va sxemalarda ifodalaydi. Bu tushuncha va sxemalar mazkur voqelikka qat'iy tarzda muvofiq va mutanosib bo'ladi.

Ilm-fanning asosiy belgisi va bosh vazifasi obyektiv dunyoni idrok etishdir. Fan - tabiat, jamiyat va tafakkurning barcha hodisalarining muhim va ahamiyatli tomonlarini bevosita aniqlash uchun yaratilgan.

Fanning maqsadi tabiat va jamiyatning rivojlanish qonunlarini idrok etish, hamda olingan bilimlarni qo'llash asosida tabiatga ta'sir o'tkazib, jamiyat uchun foydali natijalarga erishishdir. Muvofiq qonunlar kashf etilmagunga qadar inson hodisalarni faqatgina tasvirlashi, dalillarni to'plab tizimlashtirishi mumkin, lekin u hech narsani tushuntira olmaydi va taxmin ham qila olmaydi.

Fan omillarni, dalillarni to'plash, ularni o'rganish va tizimlashtirish, umumlashtirish va alohida qonunlarni kashf etishdan ma'lum dalillarni tushuntira oladigan va yangilarini taxmin qilish imkoniyatini beradigan o'zaro bog'liq, mantiqan to'g'ri ilmiy bilimlar tizimiga qadar rivojlanadi.

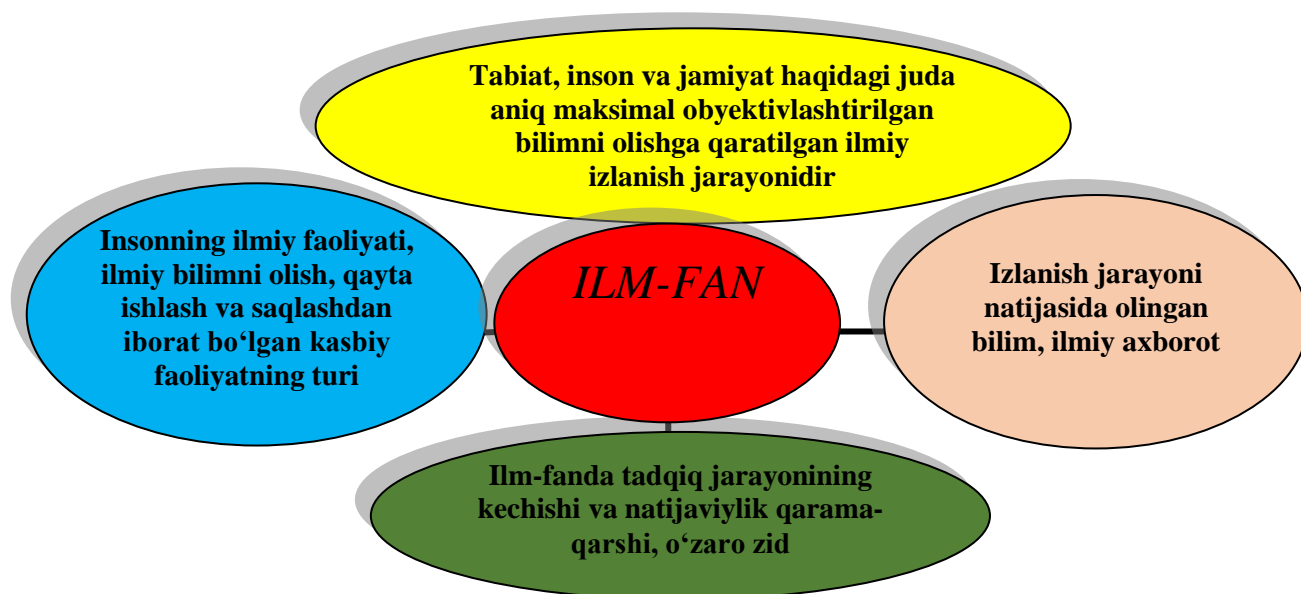
Idrok etish yo'li jonli kuzatuvdan mavhum tafakkur yuritishga va undan amaliyotga o'tish bilan belgilanadi. Idrok etish jarayoni dalillarni kuzatishni ham o'z ichiga qamrab oladi, dalillarni tizimlashtirish va umumlashtirish, ularni mantiqiy o'rganishsiz biron bir fan mavjud bo'lmaydi. Dalillar tizimlashtirilgan, umumlashtirilgan holatda ilmiy bilimlarning tarkibiy qismiga aylanadi. Dalillarni eng sodda mavhum jarayon tushunchalar yordamida tizimlashtiradilar va umumlashtiradilar. Bu tushuncha, ya'ni tavsiflar fanning eng muhim tuzilmaviy unsurlaridir. Eng keng tushunchalarni kategoriya deb nomlashadi, kategoriya bu eng umumiy mavhumlashtirishdir.

Bilimlarning muhim shakllari - tamoyil, aksioma, postulatlardir. Tamoyil deganda, fanning biron bir tarmog'i yoki sohasining dastlabki holatlarini tushunadilar, ular bilimlarni tizimlashtirishning boshlang'ich shaklidir.

Ilmiy bilimlar tizimida eng muhim tarkibiy bo'g'in bu tabiat, jamiyat va tafakkurdagi eng muhim, barqaror, takrorlanadigan obyektiv ichki aloqalarni aks etuvchi ilmiy qonunlardir. Odatda, qonunlar tushuncha va kategoriyalarning ma'lum mutanosibligi, muvofiqligi shaklida namoyon bo'ladi.

Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishning eng yuqori shakli bu nazariyadir. Nazariya deganda, mavjud bo'lgan jarayon va hodisalarni umumlashtirish va idrok etish, ularga turli omillarning ta'sirini tahlil qilish hamda ularni insonlarning amaliy faoliyatida qo'llash bo'yicha tavsiyalar taklif qilish imkoniyatini beruvchi ilmiy tamoyil va uslublarni shakllantiruvchi umumiy tajriba (amaliyot) deb tushunadilar.

1-ilova

Ilmiy bilim xususiyatlari

Ilmiy bilim **nazariy, konseptual** xususiyatga ega voqelik sanaladi. Uning bu xususiyati ayniqsa, ilmiy va maishiy bilimni taqqoslaganda yorqin namoyon bo'ladi. U **ratsional va isbotlangandir** (verifikatsiyalangan). Ilmiy bilimning o'ziga xosligi uni inson ma'naviy faoliyatining maxsus sohasi sifatidagi fanning xususiyatlari shakllanishi va mavjudligi yo'llarining o'ziga xosligi bilan shartlanadi.

Ilm-fanda bilim olish bosh va bevosita maqsaddir. Inson faoliyatining boshqa sohalarida, bilim maqsadga erishishning alohida vositasi hisoblanadi. Biz buni masalan, moddiy ishlab chiqarishda kuzatishimiz mumkin.

Ilm-fanning rivojlanishiga **kumulyativ** xarakter xosdir: har bir tarixiy bosqichda ilm-fan o'zining o'tmishdagi yutuqlarini jamlaydi va har bir natijasini "...umumiy fondiga ajralmas qismi sifatida olib kiradi, ularni bilimni keyingi muvaffaqiyatlari bilan yo'q qilmaydi, faqatgina qayta anglab aniqlik kiritadi".

Zamonaviy fanda biron bir uslubning ustuvorligi haqida gapirish mumkin emas. Chunki, qo'llangan uslublarning aspekti haddan ziyod keng qamrovli va xilma-xildir. Biroq, ikkita metodologik muhim omilni qayd etish lozim. Bulardan birinchisi: axborotning o'z tuzilmasi va umumiy xususiyatlarini maxsus o'rganish zaruriyati paydo bo'ldi. Uning sababi axborotni to'plash va faoliyat yuritish jarayonini optimal darajada tashkillashtirish edi. Bu voqelik **informatikani** paydo bo'lishiga olib keldi. Ikkinchisi esa, ilm-fanni ilmiy idrok etish, o'rganish obyektiga aylanishidir. Buning xosilasi o'laroq **ilmshunoslik** paydo bo'ldi.

Ikki jarayondan – ilmiy bilimni **differentiatsiya** va **integratsiyasidan** – XX asrda integratsiya ustuvor yo‘nalish bo‘lib qoldi.

Buning sababi quyidagilardir:

1. Olim o‘z maqsadi qilib, voqelikning biron bir sohasini nafaqat tavsirini, balki ma‘lum muammoni hal qilishini qo‘yadi, buni esa bitta fan doirasida emas, balki bir nechta fan kesishgan nuqtasida amalga oshirish mumkin.

Bunda o‘zaro ta‘sirning eng keng tarqalgan shakllari mavjud.

– Bitta fan obyektini boshqa fan uslubi, metodi orqali o‘rganishdir.

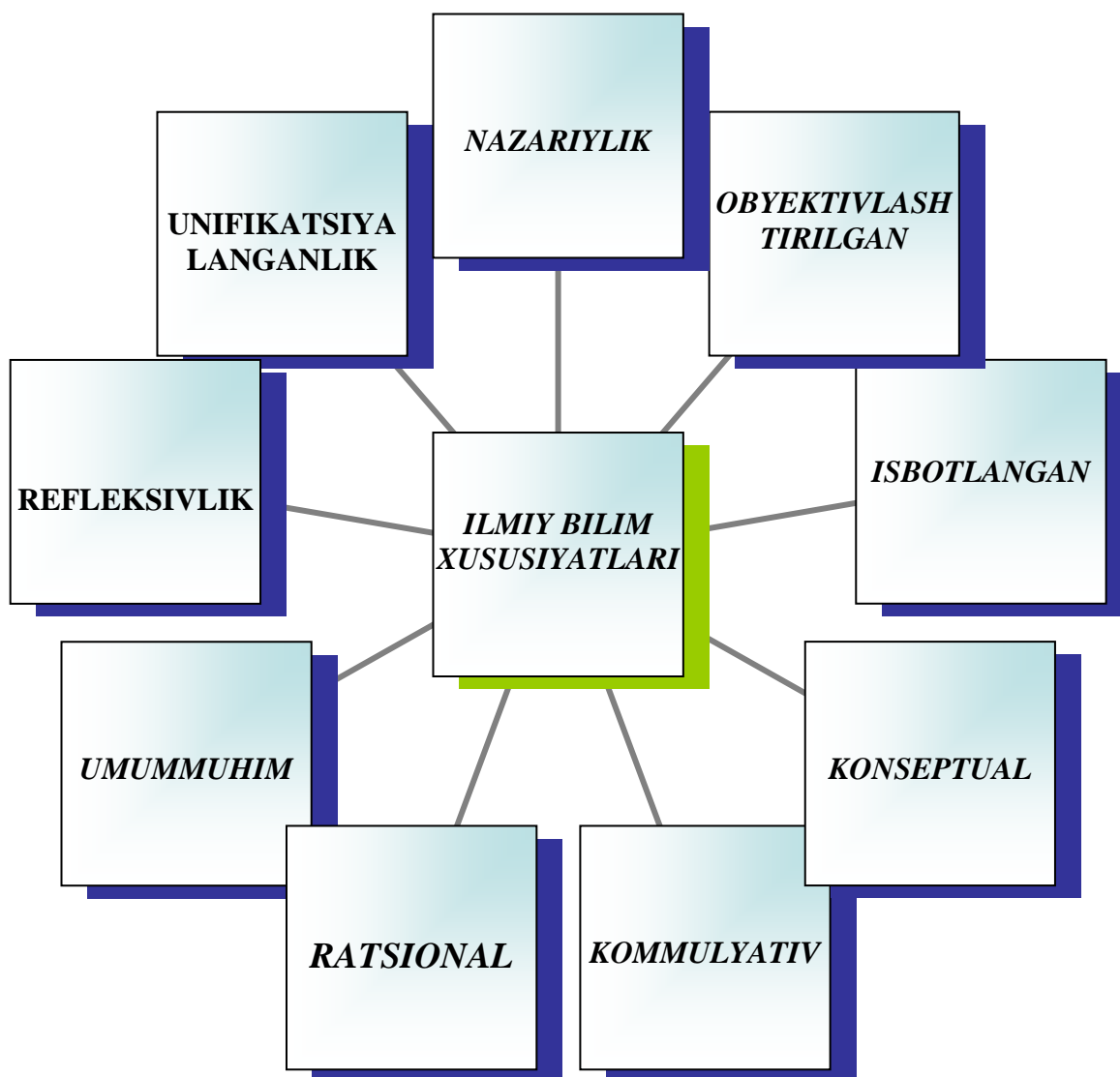
Masalan, lingvostatistika;

– Fanlardan birini tadqiqotning an‘anaviy obyektiga ta‘siridir.

Masalan, lingvosemiotika;

– yoki bitta obyekttni turli fanlar tomonidan o‘rganilishi.

2-ilova

Masalan, sotsiolingvistika.

2. Olim obyektini yaxlit, ko'p qirrali qamrab olishga intiladi, uni vazifalarning ma'lum tuzilmasi va to'plamiga ega bo'lgan tizim sifatida namoyon etishga harakat qiladi.

Jamiyatni fanga va fanni jamiyatga bo'lgan munosabatlari oxirgi paytda zid xarakterga ega: fan faqatgina atrofdagi dunyo haqida obyektiv bilimni oladi, biroq bu bilim nafaqat foyda, balki ziyon keltirishi ham mumkin.

Demak, bilimlar rivojining yuqori darajasi insondan tafakkur va kasbiy mahoratning tamoman yangi darajasini hamda yuqori ma'naviyat va axloqiy mas'uliyatni anglashni talab qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. "Ilm –fan" tushunchasini qanday izohlaysiz?
2. Filologiya, lingvistik haqida qanday tushunchaga egasiz?
3. Ilmiy tadqiqot ishi va filolog faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?
4. Ilm va ilmshunoslik tushunchalarini qanday izohlaysiz?
5. Ilmiy tadqiqot nima?
6. Ilmiy bilimning asosini nima belgilaydi?
7. Ilmshunoslikning tadqiq etish obyekti nima bo'lishi mumkin? Mazkur savolga javob berish uchun ilmshunoslikni muvofiq fanlarning (masalan, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va h.k.) nomi bilan taqqoslang.
8. Nimaga ilmiy tavsifda bitta obyekt, bir nechta talqin va tavsiflarga ega bo'ladi? Bilimlarimizni namoyon etishning bunday uslubi haqiqatni izlash metodlari nomukammalligining natijasimi yoki bu ilmiy bilim tabiatidan kelib chiqadigan me'yoriy holatmi?
9. Tadqiqotchilarning qayd etishlaricha, bugungi kunda fanning bir nechta modellari ma'lum, ya'ni mantiqiy, psixologik, sotsiologik, informatsion va h.k. Bu tushunchani siz qanday tushunasiz? Birinchi va ikkinchi savollarga javoblarning o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlang va ularni shakllantiring. Javoblaringiz asosida axborot-qissa shaklidagi mikromatn tuzing.
10. Yuqorida ilm-fanning keltirilgan uchta tavsifi o'rtasidagi aloqani va ular nima bilan farqlanishini aniqlang.
11. Ilmshunoslik adabiyotida ilm-fan ba'zida "axborotni to'plash, yetkazib berish va o'zgartirish tizimi" sifatida tavsiflanadi. Ilm-fan haqidagi yuqorida keltirilgan 3 ta tavsiflarning qay biriga bu tavsif o'z ma'nosiga ko'ra yaqin.

12. Ilmiy bilimdan tashqari bilimning qanday turlari sizga ma'lum? Ilmiy bilim bilimning boshqa turlaridan nima bilan farqlanadi?

13. Tilning leksik tarkibini tavsiflaganda biz so'zlarning to'la ma'noli, yordamchi va deyktiklarga (ishoraviy so'zlarga) bo'linishi haqida gapiramiz. Mazkur tasnifda ilmiy lingvistik bilimni nazariylik, konseptuallik, ratsionallik va verifikatsiyalanishi (o'z tasdiqini topishi) qanday namoyon bo'ladi?

14. Nimaga ilmshunoslikning vujudga kelishi ilmiy bilimning refleksivlik sifatining namunasi deb hisoblanadi?

15. Xilma-xil fanlarning integratsiyasi asosida hal qilinish imkoniyatiga ega bo'lgan global muammolarni ayting va siz aytgan vaziyatlarda bir nechta fanlarning birlashishi nega zarur ekanligini tushuntirib bering.

16. Zamonaviy ilmshunoslik va falsafada fanlarni tasniflash muammosi bilan bog'liq bo'lgan yaxlit katta yo'nalish mavjud. Bu muammoning mavjudligi zamonaviy ilmiy bilimning tuzilmasi o'ta murakkabligi bilan shartlangan: turli fanlarning tadqiq etish obyekti aksariyat hollarda bittadir, alohida soha va tarmoqlarning chegarasi, integratsiya va differensiasiyasining kechayotgan jarayonlari bilan doimo buzilib turadi. Mavjud bo'lgan an'anada fanlar o'rganilayotgan obyekt, qo'llanilayotgan metod, jamiyatda bajarayotgan vazifasi, ishlab chiqarayotgan mahsulot sifatidagi bilim turi asosida tasniflanadi. Eng sodda tasniflardan biri o'z ichiga fanlarning 3 turini kiritadi, ya'ni tabiiy, texnik va gumanitar. Bunday bo'linish qanday asoslarga ko'ra amalga oshirilgan? Nomi aytib o'tilgan turlarning har biriga qanday fanlar mansub? Nimaga mazkur tasnifning soddaligi va tabiiyligiga qaramasdan bu tasnif yetarli emas.

2-MAVZU. ZAMONAVIY LINGVISTIKADA ILMIIY PARADIGMALAR

2-MAVZU. ZAMONAVIY LINGVISTIKADA ILMIY PARADIGMALAR

Darsning o‘quv maqsadi: Lingvistikada paradigmlar, mavzuga oid adabiyotni tanlash, o‘rganish masalalariga oydinlik kiritish.

Tayanch tushunchalar: *ilmiy paradigma, nomini ko‘chirish, psixolingvistik masalalar, antropotsentrik paradigma, stilistik bo‘yoq, stilistik bo‘yoqning pasayishi, yasama nomlar, Sistem-struktur paradigma, bibliografik ro‘yxatlar, referativ jurnallar, sharhlar, dastlabki axborot, shaxsiy ishchi kartoteka.*

Lingvistikada paradigmlar bir-birini o‘zgartirmaydi, biroq biri boshqasini to‘ldiradi. Tilshunoslikda an‘anaviy tarzda ilmiy paradigma uch turga ajratiladi: qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur va antropotsentrik.

Qiyosiy-tarixiy va sistem-struktur paradigmda asosiy e‘tibor ob‘ektga qaratilgan bo‘lsa, antropotsentrik paradigmda tadqiqotchilarning qiziqishlari ob‘ektdan sub‘ektga o‘zgardi, ya‘ni inson tilda, til esa insonda tahlil qilina boshladi. Tilning antropotsentrik g‘oyasi zamonaviy tilshunoslikning asosini tashkil qilib, psixolingvistika uning doirasida shakllangan muhim yo‘nalishlardan biridir. SHunga ko‘ra psixolingvistik masalalarni o‘rganish har jihatdan dolzarbdir.

Kelgusida ilmiy-tadqiqot bilan shug‘ullanishi zarur bo‘lgan magistrantlarning e‘tibori psixolingvistik hodisalar, xususan, tilni egallash, nutqni yaratish, nutqni tushunish, kommunikatsiya, individning ichki psixik kechinmalari, nutq faoliyatining buzilish jarayonlari, til va tafakkur munosabati kabi dolzarb ilmiy muammolarga qaratilishi har jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Antroposentrik paradigma

Ilmiy paradigma (yunoncha “misol, namuna”) fan obyektini, uning muayyan davrda hokim bo‘lgan nazariy tushunchalarini o‘rganishga yo‘naltirilgan va shu asosda fanning turli bo‘limlarida o‘xshash bo‘lgan, o‘zaro bog‘langan muayyan tadqiqot metodikalarining majmuyidir. Ilmiy metodologiya va ilmiy metodlardan farqli o‘laroq, aniq tarixiy xususiyatga va ijtimoiy-madaniy tarqalish chegarasiga ega. Mazkur termin 1962-yilda amerikalik faylasuf va tarixchi T. Kunning mashhur “Ilmiy inqiloblar strukturasi” («Struktura nauchnix revolyusiy» rus tiliga 1977-yilda tarjima qilingan) asarida muomalaga kiritilgan. T. Kunga ko‘ra **paradigma o‘z tadqiqot faoliyatiga va obyektiga ega bo‘lgan, mushtarak ilmiy va falsafiy g‘oyalar bilan**

birlashgan u yoki bu ilmiy yoki falsafiy hamjamiyatlar tomonidan qo‘llaniladigan o‘ziga xos metodlar va usullar yig‘indisidir.

Masalan, XIX va XX asrlarning paradigmatlari qiyoslanilganda, XIX asrni tarixiylik, XX asrni esa strukturalizm belgisi ostida kechganligini ko‘rish mumkin. T. Kun paradigmatlarning bunday o‘zgarishini “ilmiy inqilob”, deb ataydi. Binobarin, ilmiy paradigma falsafa, fan, san’at, adabiyot, ijtimoiy hayot va h.k.ning yetakchi tamoyillari va metodlarini birlashtirgan umummadaniy paradigmaning bir qismi hisoblanadi. Masalan, strukturalizmning ilmiy paradigmasi pozitivizmning madaniy paradigmasiga kiradi.

Ma’lumki, lingvistikada (umuman, ijtimoiy fanlarda) paradigmatlar bir-birini o‘zgartirmaydi, biroq biri boshqasini to‘ldiradi, ayni paytda biri ikkinchisiga e’tibor bermagan holda birga yashaydi. An’anaviy tarzda ilmiy paradigma uch turga ajratiladi: qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur va antroposentrik.

Tilshunoslikda ilk ilmiy paradigma qiyosiy-tarixiy paradigma sanaladi. Chunonchi, qiyosiy-tarixiy metod til tadqiqining dastlabki xususiy metodi bo‘lgan. Sistem-struktur paradigmasida asosiy e’tibor predmyetga, narsaga, otga qaratilgani uchun so‘z diqqat markazida bo‘lgan. Hozir ham tilni sistem-struktur paradigma doirasida tadqiq qilish davom etmoqda. Bu paradigma tarafdorlarining soni ham talaygina. Hali ham mazkur paradigma asosida darsliklar, akademik grammatikalar yozilmoqda. Shubhasiz, sistem-struktur paradigma doirasida amalga oshirilgan fundamental tadqiqotlar nafaqat hozirgi, balki kelajakda boshqa paradigmatlar asosida izlanish olib boradigan tilshunoslar uchun ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

Antroposentrik paradigma bu tadqiqotchilar qiziqishlarining obyektidan subyektga o‘zgarishi, yo‘naltirilishi, ya’ni insonning tilda, tilning esa insonda tahlil qilinishidir. I. A. Boduen de Kurtene ta’biri bilan aytganda, “til faqat til jamoasini tarkib toptirgan individual miyalarda, ko‘ngillarda va individlarning psixikasida mavjud bo‘ladi”.

Tilning antroposentrik g‘oyasi zamonaviy tilshunoslikning asosini tashkil qiladi. Bugungi kunda lingvistik tahlilning maqsadi, til tizimlarining turli tavsifini shunchaki aniqlash bilan hisoblasha olmaydi. Til kishilik jamiyatida vujudga kelgan ko‘p qirrali hodisa: u sistema va antisistema, faoliyat hamda ushbu faoliyatning mahsuli, ruh va moddiyat va h.k. Yu. S. Stepanov tilning murakkab mohiyatini yortish uchun uni bir necha obrazlar ko‘rinishida taqdim etgan bo‘lsada, ulardan hech biri tilning barcha qirralarini to‘liq ochib berolmaydi: 1) til *individning tilidir*; 2) til - *til oilalari a’zosi*; 3) til – *struktura*;

4) til – tizim; 5) til – tur va xususiyat; 6) til – kompyuter; 7) til – fikrlar makoni va “ruhning uyi” (M. Xaydegger), ya’ni til insonning murakkab kognitiv faoliyatidir. XX asrning oxiriga kelib bularga yana bir ta’rif qo’shildi: til – madaniyat mahsuli, uning muhim tarkibiy qismi, yashashining sharti, madaniy kodlarning shakllanish omilidir. Antroposentrik paradigma nuqtayi nazaridan inson dunyoni o’zini bilish, o’zining nazariy va amaliy faoliyati orqali taniydi.

Masalan, hech qanday mavhum nazariya nima uchun olov hissi haqida o’ylaganda *sevgi olovi, yurak otashi, iliq do’stlik* va h.k. haqida gapirilishini izohlay olmaydi. Barcha narsalarning o’z o’lchovida anglash insonga uning ongida narsalarning antroposentrik tartibini ijod qilish huquqini beradi. Uni maishiy emas, balki ilmiy darajada tadqiq qilish mumkin bo’ladi. Insonning miyasida, ongida mavjud bo’lgan bu tartib uning ma’naviyatini, qadriyatlarini va xatti-harakati motivlarini belgilaydi. Bularning barchasini inson nutqini, xususan, uning eng ko’p qo’llaydigan ifodalarini tadqiq qilish orqali tushunish mumkin.

Tilshunoslikda antroposentrik tilshunoslik (yoki antroposentrik paradigma; neolingvistika) sohasining shakllanishi til egasi – so’zlovchi shaxs omilining tadqiq etish bilan bog’liqdir. “Tilshunoslikda antroposentrik burilishning yuzaga kelishi shu bilan izohlanadiki, tadqiqotchilarning diqqati “til qanday qurilgan” degan masaladan “til qay tarzda amal qiladi” degan masalaga ko’chdi... Tilning qay tarzda amal qilishini tadqiq etish uchun esa tilni uning egasi bo’lgan shaxs omili nuqtayi nazaridan ko’rib chiqish kerak bo’ladi”¹. Zamonaviy tilshunoslikda til tizimini antroposentrik nuqtayi nazardan o’rganish, asosan, lingvistik semantika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, pragmalingvistika hamda lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlarda amalga oshiriladi.

Taniqli o’zbek tilshunosi, prof. N. Mahmudovning tilshunoslikda antroposentrik paradigmaning shakllanishi haqida quyidagi fikrlarni bayon qiladi: “Tilning ana shunday obyektiv xususiyatiga muvofiq ravishda antroposentrik paradigmada inson asosiy o’ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi. Mutaxassislar taniqli rus adibi S.Dovlatovning “inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil qiladi” degan hikmatomuz gapini tilga oladilar. V.A. Maslova ta’kidlaganiday, inson aqlini, insonning o’ziday, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo’lmaydi”.

Ayrim tilshunoslarning fikricha, antroposentrik paradigma o’tgan asrda strukturalizm muvaffaqiyatlari natijasi sifatida yuzaga kelgan “o’zida va o’zi uchun” tamoyilini butunlay chetga surib qo’ydi³. Bunda asosiy e’tibor nutqiy

faoliyat bajaruvchisi, ya'ni nutq tuzuvchi va uni idrok etuvchi til egasiga qaratildi.

Ilmiy paradigmaga "til egasi" kategoriyasining kiritilishi tilshunoslikda, shaxs, lisoniy ong, tafakkur, faoliyat, mentallik, madaniyat kabi tushunchalarning yanada faollashuvini taqozo etadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ilm va ilmiy paradigma tushunchalarini qanday izohlaysiz?
2. Antropotsentrik paradigma nima?
3. Sistem-struktur paradigmaning asosini nima belgilaydi?

**3-MAVZU. TADQIQOT
MAVZUSINI TANLASH VA
MAVZU BO‘YICHA
ADABIYOTLARNI IZLASH**

3-MAVZU. TADQIQOT MAVZUSINI TANLASH VA MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLARNI IZLASH

Darsning o‘quv maqsadi: Tadqiqot mavzusini tanlashga yondashuv, mavzuga oid adabiyotni tanlash, o‘rganish masalalariga oydinlik kiritish.

Tayanch tushunchalar: *ilmiy o‘qish, tadqiqot mavzusini tanlash, nomini ko‘chirish, stilistik bo‘yoq, stilistik bo‘yoqning pasayishi, yasama nomlar, bibliografik kartoteka, bibliografik ko‘rsatgich, bibliografik ro‘yxatlar, referativ jurnallar, sharhlar, dastlabki axborot, shaxsiy ishchi kartoteka.*

Dastlabki asoslar

Agarda fan yangi bilimni olish jarayoni sifatida tushunilsa, bu yangi axborotni olishning ikki yo‘li mavjud:

1. Boshqa sohibdan;
2. Tadqiqot obyektini bevosita o‘rganish jarayonida.

Odatda bu ikki yo‘l ham uzluksiz bog‘liq. Muammo biz nimadan boshlashimizda. Birinchi yo‘l, mazkur mavzuga bag‘ishlangan ilmiy adabiyot bilan ishlash; ikkinchi yo‘l o‘qitishdagi muloqot, ilmiy anjuman, seminar, simpoziumdagi o‘zaro muloqot bilan bog‘liq. Shuning uchun ilmiy tadqiqiy jarayonning boshlanishi bu ilmiy o‘qishdir, u ilmiy tadqiqiy jarayonning boshlanishi va doimiy unsuri sanaladi.

Tadqiqot mavzusini tanlashda yondashuv

Taklif etilgan mavzuni tanlash qanday amalga oshiriladi?

Bunda ikkita imkoniyat mavjud: birinchisi – ilmiy rahbar yoki kafedra taklif etgan mavzulardan birini tanlash, ikkinchisi – mustaqil tarzda o‘z ilmiy qiziqishlaridan kelib chiqqan holda tanlash. Tanlashning birinchi varianti doirasida sizga taklif etilgan mavzularning nomini quyidagi reja asosida tahlil qilish lozim:

- Mavzu nomidagi barcha so‘zlarni atama va atama bo‘lmagan so‘zlarga ajratish;
- Darslik, lug‘at, ensiklopediya, ma‘lumotnoma, ilmiy manbalardan foydalangan holda mavzu nomidagi atama bo‘lgan va sizga noma‘lum bo‘lgan unsurlarning ma‘nosini aniqlash;
- Mavzu nomidagi tayanch tushunchalarni bog‘lovchi munosabatlarni aniqlash;
- Mavzu nomining tarkibida tayanch, asosiy so‘zlarni topish;

- Mavzuning umumiy ma'nosini aniqlash.

Masalan: *Stilistik bo'yoqning pasayishi bilan kuzatiladigan nomlanishni ko'chirish*. Bu yerda 5 ta mustaqil so'zdan tayanch tushunchalarning 3 tarkibiy nomi yasaladi: “nomlanishni ko'chirish”, “stilistik bo'yoq”, “stilistik bo'yoqning pasayishi”. Lingvistik atamalar lug'ati yoki lingvistik entsiklopedik lug'atga murojaat etamiz va quyidagi talqin izohlarni topamiz.

1. Nomlanishni ko'chirish – onomasiologik jarayon, u obyekt uchun “o'zga” ismni qo'llash va yasama nomlarni yasalishi bilan bog'liqdir. Eng ko'p uchraydigan turlari: **metafora, metonimiya, sinekdoxa**.

2. Stilistik bo'yoq – so'zni tilning funksional stillaridan tegishliligiga ko'rsatma.

3. Stilistik bo'yoqning pasayishi – so'z stilistik tegishliligining o'zgarish jarayoni, “yuqoriroq” stilistik darajalardan “quyiroq” darajalariga o'tish. Masalan, stilistik neytral usuldan og'zaki usulga o'tishi, masalan, *kanareyka* – *ko'k chiziqli sariq rangdagi militsiya avtomobili*.

So'ngra ilmiy adabiyotni o'qishga o'tish lozim.

Shunday savol paydo bo'ladi: agarda mavzu tahlili hamda ilmiy ma'lumot va metodik adabiyotni dastlabki o'rganish asosida ilmiy tadqiqot jarayonida nima qilishni aniqlash mumkin va kerak bo'lsa, unda qandaydir maxsus adabiyotni nima maqsadda o'qish kerak? Quyidagilarni bilish uchun o'qish lozim:

1. Ko'chma ma'nolarning mazkur turini qanday va qayerda topish mumkin?
2. Bu turlarni qanday qilib qayd etish lozim?
3. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun tahlilning qanday metodini tanlash lozim?
4. Tahlil uchun tanlangan metodni qanday amalga oshirish lozim?
5. Olingan natijalarni qanday tekshirish mumkin?
6. Ma'no ko'chishining qanday turlari mavjud?
7. Ko'chma ma'nolarni stilistik o'zgarishlarining qanday turlari mavjud?
8. Ko'chma ma'no va stilistik bo'yoq o'rtasida aloqalarning qanday shakllari mavjud?

Buning uchun adabiyotni masala va savollarning keng doirasi bo'yicha izlash va o'qish lozim, ya'ni:

a) tadqiqot predmeti bo'lgan til faktlarining kerakli turlari tasviriga tegishli bo'lgan, mazkur holatda ko'chma ma'noli so'zlar, ko'chirish turlari, tilning stilistik qatlamlari, stilistik o'zgarishlarning turlari;

b) o'rganilayotgan til dalillarini tushunish va talqin qilinishining nazariy bazasini tashkil qiluvchi g'oya, konsepsiya nazariyalarini tasvirlovchi;

v) obyekt tahlili metodi va olingan natijalarni tekshirish bilan bog'liq;

Til materialining manbasi sifatida lug'atlar xizmat qilganligi sabab, mazkur lug'atlarning kirish va asosiy bo'limlarini e'tibor bilan o'rganish lozim, bu lug'at tuzilmasi va hajmi haqida aniq tasavvur shakllantiradi va zaruriy til birliklarini olishni maksimal darajagacha ko'taradi.

Ikkinchi variant doirasida, olim o'zida mavjud bo'lgan tadqiqotlar tajribasi va bilimlar zahirasiga tayanadi. Shu bilan birga unga yuqorida so'z yuritilgan manbalar ham yordam beradi. Bundan tashqari yirik ilmiy tadqiqot markazlari (masalan, fanlar akademiyasi, universitet va h.k.) ning yetakchi mutaxassisleri tomonidan yaratilgan alohida ishlar ko'rinishidagi ilm-fan yutuqlarning alohida tahliliy sharhlari yordam beradi. Odatda, bu ishlar yechilmagan, hal qilinmagan ilmiy muammolarning ro'yxati va istiqbolli mavzularni ko'rsatish bilan yakunlanadi.

Mavzuni mustaqil tarzda tanlash ekspeditsiyalarda (masalan, shevashunoslik, folklor) to'plangan materiallarni umumlashtirish zaruriyati hamda ilk bor topilgan manbalar (masalan, qadimgi qo'lyozmalar matni)ni ilmiy tasvirlash, ilmiy muomalada bo'lgan g'oyani tasdiqlash yoki rad etish zaruriyati bilan belgilanishi mumkin. Tadqiqot mavzusi qanday sabablarga ko'ra tanlanmasin, u ilmiy adabiyotlarni o'rganish bilan uzluksiz bog'liqdir.

Adabiyotlarni o'rganish nimadan boshlanadi?

Avvalambor, bu zaruriy nazariy manbalarni izlash va bibliografik kartotekani tuzishdan boshlanadi. Buning uchun tanlangan mavzu ustida fikr yuritish va u mansub bo'lgan predmet sohasini aniqlash jarayonida asosiy tushuncha va kategoriyalar nomi ajratiladi va qayd etiladi. Bu nomlash tizimi sizning kartotekangizni dastlabki rubrikatsiyasi sifatida xizmat qiladi. Bunga material sifatida bibliografik ro'yxat va ko'rsatgichlar olinadi.

Bibliografik ko'rsatgich ma'lumot nashrining alohida turi bo'lib, unda manbani izlash uchun zaruriy bo'lgan ma'lumotlar ko'rsatiladi: muallifning ismi-sharifi, matnning to'liq nomi va nashr ma'lumotlari (nashrning joyi, yili, nashriyoti, matndagi betlar soni) ko'rsatiladi.

Bibliografik ro'yxatlar – odatda, ilmiy ishlarni (maqola, dissertatsiya, monografiya, ensiklopediya maqolalari, darslik boblari) yakunlovchi ilmiy manbalar ro'yxatidan iborat bo'ladi.

Bibliografiyalarni ish uchun zaruriy bo‘lgan ilmiy manbalarni tanlash maqsadida o‘rganish doimo o‘z ichiga topish unsuri va adashish imkoniyatini qamrab oladi. Buning sabablari esa ham subyektiv ham obyektiv bo‘lishi mumkin.

Obyektiv sabablarga quyidagilar kiradi: to‘g‘ri tuzilgan nomda berilayotgan axborotning **qisqaligi** va **noaniqligi**.

Masalan, “Turk tilida o‘zlashma va tub so‘zlarda sinonimiya” degan mavzuda faqatgina o‘rganish obyekti bevosita nomlangan, qolgani haqida biz faqatgina o‘zimizcha taxmin qilishimiz mumkin. Bu esa, nomlangan obyekt haqidagi tushunchalar, shakllangan tasavvurlar hamda aynan shu muallifni qiziqtiruvchi muammolar, uning ilmiy qiziqish sohasi qanday ekanligi bilan asoslangan. Shuning uchun inson o‘z sohasida qay darajada savodliroq bo‘lsa, u shu darajada tezroq va aniqroq bibliografiyadan o‘ziga zarur bo‘lgan manbani topadi.

Bibliografiya bilan ishlashdagi qiyinchiliklar subyektiv xarakterlarga ham ega bo‘ladi.

Masalan, endi ilm-fanga qadam qo‘ygan tadqiqotchi o‘ziga zarur bo‘lgan ishni nomi bo‘yicha bilolmasligi ham mumkin. Aytaylik, uning mavzusi “Turk tilidagi harakat fe‘llarining leksik-semantik guruhdagi metoforik ma’nolar turlari” deb nomlanadi. Unga esa, bibliografik ro‘yxatda “Turk tilida yasama ma’nolarni yasash uslublari” deb nomlangan mavzu uchraydi. Yosh olim bu asarni o‘z bibliografiyasiga kiritmaydi. Chunki, uning fikricha mavzuning nomida uning ishiga tegishli bo‘lgan umumiy so‘z va so‘z birikmalari mavjud emas. Shu tariqa u xatoga yo‘l qo‘yadi. Chunki, metoforik ma’no – yasama ma’nolarning tez-tez uchrab turgan turlaridan biri.

Demak, metoforik ma’nolar turini tahlil qilishdan oldin mazkur ma’noni qanday hosil qilinganligi, bu tilda metoforik ma’nolarning qanday turlari mavjudligi, ular so‘z turkumlari o‘rtasida qanday taqsimlanishi va bunda qanday farqlar kuzatilishini aniqlash lozim. Agarda mazkur vaziyatda tanlangan ishlarning ro‘yxati bibliografik manbalarning katta sonini o‘rganib chiqqanda ham juda ham kichik va qisqa bo‘lsa, bunda xatolarning boshqa turi kuzatiladi – mavzuni nomi bilan umumiy unsurga ega bo‘lgan ishlarni kiritish. Bu ro‘yxatni haddan ziyod kengayishiga olib keladi. Bu xatolar tadqiqotchining lingvistik kompetensiyasini doimiy kengayishi hisobiga hamda nomlarning tur modellarini bilish asosida mavzuning taxmin etilayotgan mazmuni bilan nomni qiyoslashning amaliy ko‘nikmalarini ishlab chiqish yo‘li bilan bartaraf etiladi. Bundan tashqari, ishning nomi haqida tasavvur shakllantiradigan maxsus

nashrlar, ularning mazmuni haqida ma'lumot beradigan manbalar ham mavjud. Ular qatoriga birinchi navbatda, referativ jurnallar kiradi. Ularda olinishi qiyin bo'lgan ma'lumotlar o'z aksini topadi. Manba mazmuni haqida qaydlar, bundan tashqari signal axborot (axborot markazlar tomonidan chop etilayotgan eng dolzarb materiallarning tasvirini beruvchi nashrlar) deb nomlanuvchi, u yoki bu nashriyot tomonidan kitoblarga tayyorlanadigan reklama annotatsiyalari, nashriyotlarning kelajak rejalari ham ma'lumot beradi.

Har bir manbaning to'liq bibliografik tasviri berilgan bibliografik kartochka tuziladi. Uning faqatgina bir tomoni to'ldiriladi, boshqa tarafi qaydlar uchun bo'sh qoldiriladi. Kartochkalar shaxsiy ishchi kartotekani tashkil qiladi. U ish uchun har qanday qulay prinsip asosida tuziladi: mavzular bo'yicha, alifbo tartibi, o'qish muddatiga ko'ra, muhimligi darajasi va nashr turlariga ko'ra (monografiya, maqolalar to'plami, jurnal, risola va h.k.).

Nazorat uchun savollar:

1. Yangi axborot olish yo'llarini sharhlang.
2. Ilmiy adabiyot tadqiqi nimadan boshlanadi?
3. Biron bir ilmiy manbaning bibliografik ko'rsatkichini yozib ko'ring.

Mustaqil ish uchun savol va vazifalar:

1. Sizdagi mavjud bo'lgan bilimlarga tayanib quyidagi tarzda nomlangan ishlar taxminan tilshunoslikning qaysi bo'limlariga mansubligi va ularning taxminiy mazmunini aniqlang:

- a) orfografiya tuzilishining 3 tamoyili haqida;
- b) so'z xususidagi masalaga oid ("so'zning o'xshashlik muammosi");
- v) leksikografiya umumiy nazariyasining tajribasi;
- g) so'zlarni leksik-semantik guruhlari haqida;
- d) til haqidagi fanning predmeti, uning bo'linishi va metodlari;
- e) ohang o'zgarishiga oid prolegomenlar.

Quyidagi qolip asosida ishlar mazmuniga tegishli bo'lgan o'z taxminlaringizni yozing: "....." ishida tadqiqotning obyekti

2. Sizga taklif qilingan mavzular nomidan o'zingiz uchun eng qiziqarli bo'lganini tanlang va yuqorida keltirilgan rejadan foydalanib tahlil qiling. Mazkur mavzuni boshqacha nomlashga harakat qilib ko'ring.

4-MAVZU. TADQIQOT USLUBINI TANLASH VA UNI ASOSLAB BERISH

4-MAVZU. TADQIQOT USLUBINI TANLASH VA UNI ASOSLAB BERISH

Darsning o‘quv maqsadi: Uslub haqida tushuncha berish, tadqiqot uslubini tanlash, til materiali manbalari, kuzatuvlar natijasini qayd etish, shaxsiy bilimni aniqlash, eksperiment va tadqiqotning eksperimental bazasi kabi masalalarni oydinlashtirish.

Tayanch so‘z va iboralar: *maxsus uslublar, umumiy falsafiy uslublar, xususiy uslublar, metodika, tasviriy, komponent, distributiv, oppozitiv, statik, mantiqiy-matematik, eksperimental, modellashtirish uslublari, til materiali manbalari, kartoteka.*

Uslub haqida tushuncha

Fan tadqiq etish uslub, metodlarini ham o‘z ichiga qamrab oladi. Uslub, metod deganda, biron bir hodisa yoki jarayonni nazariy tadqiq etish yoki amalda qo‘llash uslubi tushuniladi. Metod bu fanning asosiy vazifasi bo‘lgan voqelikning obyektiv qonunlarini kashf etish asbobidir. Metod induksiya va deduksiya, tahlil va sintez, nazariy va eksperimental tadqiqotlarni taqqoslash zaruriyati va joyini aniqlab beradi. Har qanday ilmiy nazariya voqelikning u yoki bu jarayonlarining xarakterini tushuntirgan holda doimo tadqiqotning ma‘lum xususiy metodi bilan bog‘liq bo‘ladi. Tadqiq etishning umumiy va xususiy metodlariga tayangan holda olim tadqiqotni nimadan boshlashga, dalillarga qanday munosabatda bo‘lish, qay tarzda umumlashtirish, xulosalarga qaysi yo‘l bilan erishish haqidagi savollarga javob oladi.

Olimlar yetarli dalil va materiallarga ega bo‘lmaganlarida ular ilmiy natijalarga erishish vositasi sifatida gipotezalardan foydalanadilar. Gipoteza bu biron bir jarayonni tushuntirish uchun olg‘a suriladigan ilmiy asoslangan taxmin bo‘lib, tekshiruvdan so‘ng haqiqiy yoki soxta bo‘lishi mumkin.

Gipoteza aksariyat hollarda kashf etilayotgan qonunlarning birlamchi ifodasi, qoralama varianti sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy fanning o‘ziga xos xususiyati u murakkab va uzluksiz o‘sayotgan ijtimoiy organizmga, jamiyatning eng dinamik harakatchan samarali kuchiga aylanishidir. Fan kelib chiqishi, rivojlanishi va qo‘llanilishi bo‘yicha ijtimoiy hodisadir.

Har qanday ilmiy kashfiyot umumiy mehnatdir, vaqtning har bir ma‘lum lahzasida fan dunyoni idrok etishdagi insoniy muvaffaqiyatlarning yig‘ma ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun u ishlab chiqarish kuchlarning

ijtimoiy xarakteri paydo bo'lishi, ijtimoiy mehnat va ishlab chiqarishni katta miqyosda rivojlanishi bilangina samarali qo'llanilishi mumkin.

Fan va ilmiy-texnik rivojlanish samaradorligini oshirishning asosiy 2 xil imkoniyati mavjud.

Birinchi xil imkoniyatlar tadqiqotchilarning bevosita ijodiy faoliyat sohasida joylashgan bo'lib, ilmiy ishning metodologik darajasini oshirish, yangi yanada chuqur g'oyalarni ilgari surish, tadqiqotlarning istiqbolli metodlarini o'zlashtirishdan iboratdir.

Ikkinchi xil imkoniyatlar ilmiy jarayonni boshqarish sohasida hamda zamonaviy ilmiy jarayonning barcha tarmoqlarida bo'lib, fan sohasining barcha toifadagi xodimlari uchun samaradorli mehnat qilish uchun qulay sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Bir nechta turdosh fanlar doirasida qo'llaniladigan xususiy maxsus uslublar hamda barcha fanlarda qo'llaniladigan umumiy falsafiy uslublar farqlanadi.

Ilmshunoslikda umumiy uslublar (analiz, sintez, qiyoslash va h.k.), umumilmiy uslublar (kuzatuv, o'lchash, eksperiment va h.k.) va xususiy uslublar (komparativ, tuzilmaviy va h.k.) farqlanadi. Aniq tadqiqiy vazifalarni yechishga qaratilgan bu uslubiy variantlar metodika deb nomlanadi.

Tasviriy metod tilshunoslikda boshqa gumanitar fanlarda bo'lgani kabi uzoq davr hukmronlik surgan, hozirgacha muhim o'ringa ega bo'lgan metoddir. Uning mohiyati kuzatilayotgan hodisani nomi bo'yicha nomlab, uni u yoki bu belgilar asosida oldindan aniqlangan, tavsiflangan sinfga mansub deb topish yoki tasnif va tavsiflarning yangi tizimini ishlab chiqib mazkur tizimga muvofiq obyektning tasvirini berishdir.

Hozirgi paytda tilshunoslik turli uslublarning katta hajmiga hamda tilshunoslikning negizida yaratilgan "o'z" uslublariga ega. Bular qatoriga komponent va distrebutiv tahlil uslublari va yana boshqa fanlar negizida vujudga kelgan "o'zga", ammo tilshunoslikda muvaffaqiyat bilan qo'llaniladigan uslublar ham kiradi. Bular oppozitiv, statik, mantiqiy-matematik uslublardir. Bundan tashqari azaldan fanda qo'llaniladigan umumiy ilmiy uslublar: eksperimental, modellashtirish va boshqalar ham tilshunoslikda ishlatiladi.

Tadqiqot uslubini tanlash

Tadqiqot uslubini tanlash – til materiallarini tanlashdan keyingi bosqich. Ilmiy adabiyot, jumladan metodologik adabiyotga ishlov berib, til materialini

to'plab qayd etgandan so'ng tilshunos o'z tahliliga kirishadi, buning uchun u materialni tahlil qilish uslubini tanlashi lozim.

Uslubni tanlash va qo'llashning asosiy qoidasi – uslub doimo obyektga mutanosib bo'lishi lozim.

Bu har bir obyekt har bir uslubga to'g'ri kelmasligi, mutanosib bo'lmasligini anglatadi, har bir obyekt o'z uslubini talab qiladi, mazkur uslub uning xususiyatlarini to'liq va aniq ko'rsatish imkoniyatini beradi. Uslub va obyektning mutanosibligi, uslub qo'llashning optimalligi nafaqat uslubning o'ziga xosligi va obyektning xususiyligi bilan, balki boshqa omillar, ya'ni tadqiqotchi o'z oldiga qo'ygan vazifalari, obyektning o'rganilganlik darajasi, uni kuzatuv uchun osonligi kabi omillar bilan shartlanadi.

Fonetikada inson nutqidagi tovushlarning balandligi, qisqaligi, uzunligi, intensivligini o'rganish va hattoki kuzatishni maxsus asboblarsiz amalga oshirish mumkin emas. Semantikani o'rganish esa deyarli bir yarim asr texnik vositalarni qo'llash uchun imkoniyat bermagan. Faqatgina XX asrning 2-yarmida mazmun bilan bog'liq bo'lgan ba'zi bir sohalarda EHMni qo'llash imkoniyati yaratildi, biroq bu kuzatuvlar uchun emas, balki ko'proq olingan natijalarni saqlash va tartibga solish uchun zarur bo'ldi.

Uslubni to'g'ri tanlash va uni to'g'ri qo'llash – ishonchli va istiqbolli natijalarni olish garovidir. Metodologik xatolar, ya'ni uslubni noto'g'ri tanlash yoki qo'llash bilan bog'liq bo'lgan xatolar eng jiddiy, uzoq muddatli va xavfli, ilmiy noaniqliklarga olib keladi.

Til materiallari manbalari

Har qanday tadqiqot biron bir til hodisasini kuzatish natijalarini va til materialini to'plashdan boshlanadi. Til insonga bevosita kuzatuvda berilmaganligi sabab lingvist til materialini deb nomlangan hodisa bilan ishlaydi, til materialini taqdim etgan maxsus obyektidir.

Til materialining 3 ta turi mavjud, ularga murojaat qilgan holda tadqiqotchi tilning turli jabhalarini o'rganadi. Bular: jonli nutq, yozma matnlar, lug'at.

Tilshunos qanday vazifani hal qilishiga qarab, tadqiqotda o'z oldiga qo'ygan vazifalariga ko'ra, mazkur manbalardan biriga yoki birdaniga bir nechtasiga murojaat etadi. Masalan, og'zaki nutqda urg'uni variantlari o'rganilganda, gapirayotganning ijtimoiy maqomi, ya'ni jamiyatdagi o'rniga bog'liq o'rganiladi. Tabiiyki, til materialining asosiy manbasi sifatida jonli og'zaki nutq xizmat qiladi. Biroq qo'shimcha manba sifatida me'yorga muvofiq bo'lgan urg'uni aks etuvchi turli lug'atlar ham ishlatiladi. Masalan, izohli lug'at.

Unda soʻz boshlangʻich shaklda, albatta, urgʻusi bilan beriladi. Adabiy tilning meʼyorlari, variantlari va soʻz qoʻllanish qiyinchiliklarini tasvirlab beruvchi maʼlumot lugʻati ham mavjud. Radio va televidenie xodimlari uchun yaratilgan urgʻu lugʻati ham mavjud. Unda urgʻu nuqtai nazaridan har xil talaffuz qilinadigan soʻz va soʻz shakllari yigʻilgan boʻlib, adabiy meʼyor talablariga javob beradigan, shu bilan birga ogʻzaki nutq taʼsirida boʻlgan talaffuz variantlarida soʻzlar taqdim etilgan. Bunda savol paydo boʻladi: oʻrganish obyekti ogʻzaki jonli nutqdagi urgʻuning variantlari boʻlsa, lugʻatlarga nima uchun murojaat qilamiz? Meʼyoriy lugʻatda adabiy meʼyor aks etadi. Lugʻatlarga majburiy murojaat etishning sabablarining eng asosiysi variantlar xarakterini aniqlash uchun meʼyor haqida aniq tasavvurga ega boʻlishdir.

Bundan tashqari ogʻzaki nutqda nafaqat ogʻzaki, balki adabiy, kitobiy variantlar mavjud. Ikkinchi sabab meʼyoriy lugʻatlarda baʼzi bir hollarda qarshi misol, yaʼni notoʻgʻri taqiqlangan qoʻllashning misoli tariqasida adabiy meʼyor nuqtai nazaridan taqiqlangan, biroq jonli nutqda tez-tez uchrab turadigan variantlar uchraydi. Yaʼni lugʻatda tadqiq etishning bevosita obyekti boʻlgan ogʻzaki variantlar lugʻatda taqdim etiladi. Bunday misollarning qiymati tadqiqot toʻplagan materiallarda mazkur variant qayd etilgan holda juda ham oshadi, chunki tadqiqotchi oʻz dalil isbotiga ega boʻladi. Tadqiqotchi biron bir sabablarga koʻra, muvofiq variantni qayd etmasa, u bunday holatda qayd etish imkoniyatiga ega boʻladi. Lugʻat aksariyat hollarda til dalillari haqidagi nafaqat axborot manbasi sifatida, balki til dalillarining dastlabki tartibga solingan ulkan massivlarining saqlovchisi sifatida ham keng qoʻllaniladi. Aynan shuning uchun u til materialining nafaqat qoʻshimcha, balki asosiy manbasi ham boʻlishi mumkin.

Masalan, harakat va makondagi holat feʼllari materialida leksik, semantik guruh tuzilmasi oʻrganilyapti. Bu materialni, yaʼni harakat va makondagi holat feʼllarni mavjud boʻlgan zamonaviy izohli lugʻatlardan toʻliq tanlash yoʻli bilan toʻplashadi, soddaroq qilib aytganda, lugʻatlarning yuzlab betlari oʻrganib chiqilib, ulardan toʻgʻri yoki koʻchma maʼnoda “harakat” va “holatdagi holat” semasiga ega boʻlgan barcha feʼllar yozib olinadi.

Adabiy tilda meʼyor bu – toʻgʻri deb tan olingan yagona variant boʻlmasligi ham mumkin, qoʻllashning turli sharoitlariga muvofiq boʻlgan bir nechta variant ham boʻlishi mumkin.

Til materialining manbasi sifatida matn ham xizmat qila oladi. Tilshunos matn bilan ikki jabhada ishlay oladi. U matnga kuzatuvning bevosita predmeti sifatida xizmat qiluvchi hodisalar manbasi tarzida qarashi mumkin. Masalan,

deyktiv (olmosh), soʻzlar rivojlantirishga qobiliyatli boʻlgan koʻchma maʼnolar turlari oʻrganiladi. Vazifa bunday qoʻyilganida tadqiqotchi lugʻatlarda qayd etilgan olmoshlarning koʻchma maʼnolarini aniqlashi va kuzatishi, deyksislarda turli, avvalambor, badiiy matnlarda vujudga keluvchi koʻchirma qoʻllanilishini va nihoyat jonli ogʻzaki nutqdagi deyksislarning bilvosita koʻchirma qoʻllanilishini oʻrganishi lozim. Biroq matn oʻrganishning nafaqat manbasi, balki mustaqil obyekt ham boʻlishi mumkin. Bu oʻrinda gap tadqiqotlar predmeti aynan matn, uning mavzu, leksik, semantik va stilistik tashkillashtirilishi boʻlgan holatlar haqida boradi.

Til materiali bilan ishlashda tadqiqotning manba va obyektlari qanday boʻlishiga qaramasdan, obyektни ajratib olish jarayonlari, uning kuzatuv va kuzatuv natijalarini qayd etish parallel tarzda amalga oshiriladi. Masalan, oʻz oldiga olmoshlarning koʻchirma maʼnosi turlarini kuzatish vazifasini qoʻyganda, ularni lugʻat, matn, jonli nutqda topib, koʻchirma yoki toʻgʻri maʼnoda qoʻllanilganini, agarda koʻchirma maʼnoda qoʻllanilgan boʻlsa, koʻchirishning qaysi turi ishlatilganini aniqlash lozim. Shunday qilib, kuzatuv, ajratish va tahlil bir paytning oʻzida boʻladi. Albatta, tahlil uchun bu birinchi bosqich, u oʻz navbatida materialni tahliliy oʻrganish jarayonida izchil davom ettiriladi.

Kuzatuv natijalarini qayd etish

Kuzatuv natijalari qayd etilishi lozim. Qayd etishning quyidagi vositalari boʻlishi mumkin

- ***Kartoteka***
- ***Roʻyxat***
- ***Katalog***
- ***Audio va video yozuvlarning xilma-xil turlari***
- ***EHM maʼlumotlari banki***

Bugungi kunda kartoteka – tilshunosning individual ishidagi til materialini qayd etish va saqlashning eng keng tarqalgan uslubidir. Kartoteka uni tashkil qiluvchi til dalillari (alohida soʻz, LSV, soʻz shakllari, soʻz birikmalari, turli tovush izchilligi, gaplar, matn qismlari, barqaror iboralar, soʻz qatorlari va guruhlar) aks ettirilgan va oson birlashishi, ajratilishi, yangi axborotni hamda yangi misollarni qoʻshish (yangi kartochkalarni qoʻshish), mavjud boʻlgan kartochkalarning boʻsh tomonini toʻldirish, hamda turli qoʻshimcha varaqlar qoʻshish imkoniyati berishi bilan qulay sanaladi. Bunda tashkillashtirishning shakllangan tizimi buzilmaydi. Qayd etishning kartoteka uslubi kamchiliklari -

uning kattaligi, tez eskirishi va natijada kartochka yaxlitligi buzilib yozuvlarning o'chishidir.

O'rganish obyektini ajratib olish o'z ichiga tahlilni ma'lum darajada kiritilganligi va muallifning nazariy tasavvurlariga asoslanganligi tufayli olim ishning tahliliy qismini boshlaganida albatta, jiddiy, nazariy bilimlarga ega bo'lishi lozim, imkon qadar o'z ilmiy qiziqishlari sohasi haqida to'liq tasavvurlarga ega bo'lishi kerak. Aynan shu ilmiy o'qish, hamkasblar bilan jonli muloqot bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga, bitta sohibdan boshqa sohibga nisbatan oson ifodalanib yetkazib beriladigan bilimdan tashqari fan bilan mashg'ul bo'lgan inson, bilimning xususiy shakliga ega bo'lishi lozim.

O'qilgan va eshitilganga ishlov berib anglash umuman fanda bo'lgan bilimni xususiya aylantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu xususiy bilim olimning shaxsiy mulki hisoblanishi bilan birga umuman olganda ilm-fanni boyitadi. Bu transformatsiya ilmiy tadqiqot ishining muhim jabhalaridan biridir. U tadqiqotchining ruhiy va intellektual xarakterining o'ziga xosligi, olgan ma'lumotining darajasi, xususiyatlari hamda uning axloqiy prinsip va kasbiy kompetensiyasining darajasi bilan ta'minlanadi.

Xususiy bilimni aniqlash

Tahlilning aniq texnologiyalari va uslublarini qo'llash sohasida xususiy bilimni shakllantirish juda muhim. Tahlilning qay darajada batafsil va ishonchli tavsiflanishidan, qay darajada tushunarli, mahorat bilan bayon etilishidan qat'iy nazar, ilmiy tahlil, avvalambor, ko'nikma, ilmiy chaqqonlik, mahoratni talab qiladi. Ular ilmiy ishda amaliy ishtirok bilangina shakllanadi. Bunday amaliy ishtirok maxfiy ifodalanmaydigan bilimni shakllantiradi, u bilimning eksplesit shakllarini idrok etish va o'zlashtirish uchun fond bo'ladi. Implisit bilimning mavjudligi bilimdon ekspertlarning mavjudligi bilan tasdiqlanadi. Bu odamlar darslik, ma'lumotnoma, yo'riqnoma, maqola, monografiya va h.k.larda qayd etilgan eksplesit bilimlardan tashqari hech kim bilmagandek va qila olmagandek biladilar va qila oladilar. Bu bilim ham boshqaga berilishi mumkin, lekin bevosita namunaga rioya qilish natijasida va bevosita qo'shma ilmiy faoliyatdagi shaxsiy kontakt asosida vujudga keladi. Shuning uchun ham ilm-fanda ilmiy maktab shu darajada yuqori baholanadi.

Ilmiy maktab so'z birikmasi ikkita uzviy ma'noga ega. Birinchi ma'nosi ilmiy yo'nalish; ikkinchi ma'nosi bir qator tadqiqotchilar (ba'zida esa tadqiqotchilarning bir nechta avlodi)ning norasmiy birlashmasi, ular ma'lum

ilmiy yo‘nalishni yaratib rivojlantiradilar. Ilmiy maktab odatda original va mahsuldor g‘oyalarni to‘plashga qobiliyatli yetakchi atrofida shakllanadi.

Biroq ilmiy maktabning yetakchisiga mashhur ko‘zga ko‘ringan olim bo‘lish yetarli emas. U ajoyib pedagog, tashkilotchi, o‘z hamkasaba va shogirdlarining tadqiqot faoliyatini birlashtirish va yo‘naltirish, ilmiy dasturlar strategiya va taktikasini ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Aynan ilmiy maktab doirasida shogird va ustozning hamkorlikdagi ilmiy faoliyati amalga oshiriladi. Bu jarayonda shogird nafaqat eksplisit, balki implisit bilimga ham ega bo‘ladi. U nafaqat o‘qiydi, balki hozirgi paytda yaratilayotgan ilm-fan, jonli bilim muhitida ishtirok etadi.

Tadqiqotchini ma‘lum maktabga mansubligi odatda bu tadqiqotchiga fanning eng qiyin sohasi bo‘lgan ilmiy tahlil uslublariga ega bo‘lish borasida, kengroq aytganda esa, ilmiy tafakkur metodologiyasiga ega bo‘lishda tez va muvaffaqiyatli komillikka erishadi.

Eksperiment va tadqiqotning eksperimental bazasi

Eksperiment – olg‘a surilgan taxminlarning haqiqiylikini, maqsadga yo‘naltirilganligini tekshirish yoki obyektiv jahonning qonunlarini aniqlash. Eksperiment jarayonida tadqiqotchi o‘rganilayotgan hodisaga aralashib, uning “tabiiy” oqimini o‘zgartiradi. Tajribaning bir shartini yo‘q qilib, boshqalarini istisno qiladi, uchinchisini kuchaytiradi yoki kuchsizlashtiradi. Eksperimentning bunday imkoniyatlarida uning kuzatuvdan afzalligi namoyon bo‘ladi. Chunki u hodisani “sof” ko‘rinishda o‘rganish imkoniyatini beradi. Bunda qo‘shimcha omillar olib tashlanadi.

Eksperimentning natijalari birinchi tadqiqotchidan mustaqil tarzda boshqa tadqiqotchi tomonidan olinsa, ishonchli hisoblanadi. Eksperimental baza ham individual laboratoriya chegarasidan chiqib ketgan. Eksperiment miqyosi va u asoslangan nazariy bilim darajasi hamda berishi lozim bo‘lgan natijasi zamonaviy laboratoriya, poligon, tajriba maydonlari aslida yaxlit o‘ta murakkab ishlab chiqarish jarayoni hisoblanadi. Eksperimentlarda eng yangi texnika, asbob-uskunalar ishlatiladi. Ularga yuqori malakali personal xizmat qiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. “Lingvistik tadqiqotlar uslubi” tushunchasini izohlang.
2. Fanda umuman mavjud bo‘lgan qaysi bilim olimning shaxsiy mulki xususiy bilimga aylantirilishi mumkin?
3. Tadqiqot uslubi qanday tanlanadi?

4. Eksperiment va tadqiqotning eksperimental bazasi deganda nima anglashiladi?

Mustaqil ish uchun savol va vazifalar:

1. “Ilmiy maktab” tushunchasi qanday ma’nalarga ega?
2. Til hodisasi nima, uni qanday kuzatish va tahlil qilish mumkin?
3. Kartotekani qanday to‘plash va u bilan qanday ishlash mumkin?
4. “Uslub doimo obyektga muvofiq bo‘lishi kerak” deganda nima tushuniladi?
5. “Lingvistikada uslublar” mavzusida mikromatn tuzing.

Ilmiy farazlarni shakllantirish

Ilm-fanning maqsadi va mazmunini tashkil qilgan yangilikni izlash hech qachon bir ma’noda natijaviy bo‘lmagan. Haqiqatga yaqinlashuv doimo xato va adashishlar bilan kuzatilgan va kuzatiladi. Chunki, har bir alohida shaxsning xattoki, daho bo‘lgan shaxsning ham idrok etish imkoniyatlari va har bir davrning ilm-fanga qo‘shgan ulushi naqadar katta bo‘lishiga qaramay, doimo cheklangan.

Xato, adashishlarni anglab tadqiqotchi ularni bartaraf etish yo‘lini izlagan. Ixtiyoriy adashish, anglashilmovchiliklar ilm-fanda doimo mavjud bo‘lgan.

Bu soxta fan – haqiqiy fanning “qiyshiq tosh oynasidir”. Uning mavjud bo‘lishi va tarqalishining asosi aksariyat hollarda biron bir konyukturaga ko‘ra ongli tarzda haqiqatdan uzoqlashish, yoki olimning layoqatsizligi tufayli vujudga keladi. Tilshunoslik fani rivojining turli bosqichlarida siyosiy konyukturaga javoban vujudga kelgan nazariyalardan quyidagilarni misol keltirish mumkin: tillarni yuqori tashkillashtirilgan va primitiv tillarga bo‘lish nazariyasi, tilni leksikografik tasviri jarayonida “salkam” xalq tili nazariyasi, til o‘rganishning tuzilmaviy uslublarini g‘oyaviy jihatdan noto‘g‘riligi haqidagi nazariya va h.k.lar. Yangini izlash doimo xatolar bilan kuzatiladi. ulardan saqlanishning yagona yo‘li bu tadqiqotchini tanqidiy o‘z-o‘zini baholashi bilan bog‘liq. Soxta olim bunday qobiliyatga ega emas. U o‘z mulohazalarida qat’iyatli bo‘lib, bir ma’noda fikr yuritadi. O‘zga qarash va o‘zga yondashuvlarni mazkur qarash va yondashuvlarga asoslangan holda ham qabul qilmaydi. O‘zga uslublar ijobiy natija berganda ham ularni rad etadi. U o‘z xatolarini ko‘ra olmaydi, aksariyat hollarda esa ko‘rishni xohlamaydi. Bu borada ingliz faylasuflaridan biri shunday yozgan: “Biz uchun biron bir fikrning haqiqiyiligini isbotlovchi hech qanday mutloq dalil yo‘q. Xatolik

isbotlanmasada, bu kabi dalil fikrning xatoligini isbotlashda to'la erkinlik beradi. Agarda tanqid qabul qilinmasa yoki qabul qilinsada, tanqid kuchsizlik qilsa, bu biz haqiqatga egamiz degani emas. Biz hali ham haqiqatdan juda uzoqda bo'lishimiz mumkin, ammo biz hech bo'lmasada, haqiqatga erishish uchun barcha choralarni ko'rganimizni, inson idrok etishining hozirgi holatida qila olish mumkin bo'lgan barcha ishni qilganimizni (hech bo'lmasa, bizga haqiqatni yoritib beruvchi barcha choralarni qo'llaganimizni) anglaymiz.

Agarda tanqid uchun maydon ochiq qolsa, biz fikrlarimizda mavjud bo'lgan xatolar inson idroki va tafakkuri bu xatolarni ochib berishga layoqatli bo'lganida ochiladi, degan umidda bo'lamiz. Hozircha esa, biz uchun imkoniyatli darajada haqiqatga yaqinlashdik deb o'ylash uchun asosga egamiz.

Shunday qilib, yangi bilimni olish muammosi doimo fikr, mulohazalarning to'qnashuvi va kurashi, bahslari bilan bog'liq. Bu borada tadqiqotchining vazifasi nafaqat yangilikni kashf etish, balki uni ilmiy almashinuviga kiritishdir. Tadqiqotchi nafaqat yangini taqdim etishi, balki o'z nuqtai nazarini isbotlashi yoki asoslab berishi lozim. Bu yerda ilmiy idrok etishning yana bir paradoksini qayd etish lozim: olim kashf etgan yangi dalil, g'oya, qonun qanchalik yangi bo'lsa, ularni ilmiy almashinuviga kiritish shunchalik murakkab bo'ladi. Ma'lum bilimga ega bo'lgan inson, bu bilim yetarli va ishonchli bo'lmasada, mazkur bilimni rad etishga qiynaladi, yangisi naqadar yorqinroq bo'lsa, u ma'lum bo'lganidan naqadar kuchli farqlansa, shu qadar kashfiyotchi uni shakllangan ilmiy til vositalari bilan talqin qilishi murakkabdir. U mavjud bo'lgan tilni yoki ahamiyatli darajada yangilashi, yoki umuman yangisini yaratishga majbur. Bu esa o'z navbatida, an'anaviy bilim sohiblarining ochiqdan-ochiq yangi bilimni qabul qilmasligiga olib kelishi mumkin. Buning barchasi ilm-fanda yangilik vujudga kelganida har safar o'ziga xos inqirozga olib keladi. Mazkur vaziyatdagi inqirozning ehtimoli senariylaridan biri, uni bartaraf etish yo'llari, hamda olim xulqining ba'zi o'ziga xos chizgilari idrok etish falsafasi muammolari bilan shug'ullanuvchi amerikalik olim Polani M. tomonidan juda yaxshi tasvirlangan.

“Bittagina talqin qiluvchi sxemaga asoslangan formal operatsiyalar boshqa sxemadan kelib chiqqanda biron bir tasdiqni isbotlab berolmaydilar. Birinchi sxemaning tarafdorlari, ikkinchi sxema tarafdorlari ularni tinglashlariga ham erisha olmaydilar, chunki buning uchun ikkinchi sxema tarafdorlari yangi tilni o'rganishlari lozim. Biroq yangi til qandaydir ma'noga egaligiga ishonmasdan turib hech kim yangi tilni o'rganmaydi. Raqib auditoriya aslida yangi konsepsiyalarni o'rganib chiqishdan ongli ravishda voz kechishi mumkin.

Buning sababi raqib auditoriya vakillari mulohazalari uchun bunday yo‘nalishni qabul qilsalar, bu ularning nazariyasiga mos bo‘lmagan xulosalarga olib keladi, degan xavfda bo‘ladi. Qarashlarning yangi tizimi tarafdorlari o‘z auditoriyasining ta‘limotiga nisbatan uning intellektual moyilligiga erishibgina ishontirishlari mumkin. Yangilikni bunday qabul qilib idrok etish evrestik jarayondir. Bu harakatda shaxs o‘ziga-o‘zi hiyonat qiladi.

Demak, bu murojaat etish harakatidir. Natijada maktabni tashkil qiluvchi shogirdlar vujudga keladi. Bu maktab vakillari aynan shu paytda maktab uchun tashqarida bo‘lgan barcha olimlardan mantiqiy uzilish bilan ajralib qoladilar. Ular o‘zgacha o‘yldilar, boshqa tilda gapiradilar, boshqa dunyoda yashaydilar.”

Xulosa shuki, yangilikni ilmiy almashinuvga kiritish doimo yoki deyarli doimo ham sof intellektual, ham sof hissiy omillar bilan murakkablashadi. M.Polanining ta‘biri bilan aytganda, “intellektual bahslar to‘qnashuvida har bir tomon so‘zsiz opponent shaxsiga tajovuz qiladi. Bu mojarolar aksariyat hollarda asl ilmiy bahslar ko‘rinishida bo‘lmaydi. Bular ilmiy qarashning raqobatda bo‘lgan uslublari o‘rtasidagi mojaro yoki ilmiy qadriyat va ilmiy tadqiqotning asl jarayoniga noqonuniy aralashayotgan ilmdan tashqari bo‘lgan manfaatlar o‘rtasidagi to‘qnashuv ko‘rinishida bo‘ladi.” Aynan shuning uchun ham sodda, biroq majburiy qoidalarga rioya qilgan holda bahs yuritish mahorati tadqiqotchining yuqori malakasi ko‘rsatgichi hisoblanadi.

Bunday qoidalaridan eng ahamiyatlilarini quyida keltiramiz:

1. Ochiq muhokamada nafaqat xatolar, balki jiddiy kelishmovchiliklar ham bahs yordamida bartaraf etiladi (M. Ye. Saltikov-Shedrin).

2. Nimanidir qabul qila olmasang-da, bu holatni yaxshi anglagandagina unga qarshi bahs yuritish mumkin (V.G.Belinskiy).

3. Tushunmagani haqida qanchalik ko‘p bahs yuritsa, shunchalik ko‘p adashadilar: haqiqat shamini naqadar kuchli qimirlatishsa, shu qadar tez o‘chadi (P. Buast).

4. Agarda siz, siz bilan bahs yuritishlarini va sizni tushunishlarini xohlasangiz o‘zingiz ham o‘z raqibingizga e‘tiborli bo‘lib, raqib so‘zlagan so‘zlari va ko‘rsatgan dalillarini aynan shu bergan ma‘nosi va talqinida qabul qilishingiz kerak (V. G. Belinskiy).

5. E‘tiqod sizniki emasligi uchun emas, balki haqiqiyliги uchun qimmatli bo‘lmog‘i lozim (V. G. Belinskiy).

6. Bahsda so‘zlaring yumshoq, biroq dalillarning qattiq bo‘lishiga harakat qil! (D. Vilkins).

7. Xatolarni ko'ra bilish aytarli muhim emas, unga mos munosabat bildirmoq muhimdir (M. V. Lomonosov).

8. Boshqa insonni gapirayotgan paytida gapini bo'lishdan ziyodroq axmoqlik yo'qdir (E. Lokk).

9. Agarda ma'lum bir fikrni asoslab berish uchun erkin bahsga to'sqinlik qilish zarur bo'lsa, bu mazkur fikrni ratsional asoslarning yetishmovchiligi yoki yo'qligidan darak beradi (B. Rassel).

10. Har bir bahsda jahlimiz chiqqan paytda, biz haqiqat yo'lida kurashmoqdan to'xtab, o'zimiz uchun bahs yurita boshlaymiz (T. Karley).

11. Inkor etish uchun jiddiy dalillaringiz bo'lmasa, yaxshisi hech narsa so'zlamang, kuchsiz himoya raqibning kuchini oshiradi, mahoratsiz javobdan ko'ra, sukut kamroq zarar yetkazadi (K. Kolton).

12. Yangilikka o'rganing! (V. Visotskiy).

Ishchi gipoteza oldindan o'ylangan g'oya deb nomlanishi mumkin. Shunday savol paydo bo'ladi: agarda obyektivlik ilmiy bilimning muhim xususiyatlaridan biri bo'lsa, nimaga mazkur holatda ilmshunos oldindan o'ylangan, obyektivlikdan mahrum bo'lmagan g'oya zaruriyati haqida so'z yuritadi? Chunki, ilmiy dalillarni anglash mohiyati va ular asosida nazariy tasvirni yaratish, ularni ma'lum tartibda tizish va tushuntirish zaruriyati bilan doimo bog'liqdir. Tuzilishning mazkur uslubi bir tomondan dalillarning o'zining xarakteri bilan tavsiflansa, boshqa tomondan olimda mavjud bo'lgan bilim, tajriba, intuisiya asosida yaratiladi. Bundan farqli o'laroq, biron bir masala yoki biron bir muammoni hal qilishga kirishgan tadqiqotchi bu yechimni qayerdan va qanday izlash haqidagi tasavvurlarga ega bo'lmog'i lozim. Bu esa o'z navbatida, oldindan o'ylash, ko'ra bilishga olib keladi. Bunday taxminlar ilmiy tadqiqot jarayonida tasdiqlanishi yoki tasdiqlanmasligi mumkin.

Agar olim aniqlagan dalillarga qarama-qarshi tarzda o'zining ilk, birlamchi taxminlarini saqlashga intilgandagina zaruriy oldindan ko'ra bilish ilmiy bilim obyektivligi uchun zararli, xavfliga aylanishi mumkin.

Ishchi gipoteza ilmiy tadqiqot jarayonida olg'a surilganligi va jarayonga ko'ra o'zgarishi sabab ham ishchi deb nomlanadi.

Maksimal darajadagi ijodiy sa'y-harakatlar bilan ta'minlanadigan yangilikning oliy darajasi kashfiyot va ixtiro bilan bog'liqdir.

IXTIRO – bu insonning atrofida mavjud bo'lgan tabiiy dunyoda uchramaydigan narsani yaratish. Odatda, bu texnik fanlar bilan bog'liq, biroq gumanitar sohalarda ham ixtiro qilish mumkin. Quyidagilarni ixtiro qilish

mumkin: asbob-uskuna, metallga ishlov berish prinsipi, yozuvi yo‘q til uchun alifbo, o‘qitish uslubi, spektaklda sahna maydonini tashkil qilish uslubi va h.k.

KASHFIYOT – bu insonning tashqarisida yoki insonning o‘z ichida obyektiv tarzda mavjud bo‘lganning mohiyatini anglash, topishdir. Quyidagilarni kashf qilish mumkin: yangi yulduzni, jamiyatda daromadlarning taqismlanish prinsipi, shoirning noma‘lum she‘ri, she‘riy matnning tuzilish qonunlari, bo‘g‘inda tovushlarning taqismlanish qonuni va h.k. Kashfiyot paytining o‘zi doim ichki sabablar natijasida, o‘zidan o‘zi, ijodiy sa’y-harakatlarning qudratli to‘plami natijasida paydo bo‘ladi. Bu ijodiy sa’y-harakatda intellektning kuchi, xayolotning parvozi, hissiyotlarning oldindan darak berishi, bilimlarning barcha to‘plangan zaxirasi, izlanishning kuchi va o‘zining haqligiga bo‘lgan ishonch birlashadi.

Biroq kashfiyot amalga oshirilishi uchun olim shaxsiga nisbatan ta‘sir etadigan bir qator “tashqi” omil va holatlar ahamiyatlidir. Ular birinchi navbatda, doirasida idrok etish jarayoni kechayotgan muammo holati bilan bog‘liq bo‘ladi.

Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

1. Ilm-fanda muammoni tavsiflashda eng umumiy variantning mavjudligi omili. Mazkur variant muammoni yechishning har qanday urinishi uchun asos sifatida xizmat qiladi.

2. Tushuntirilmagan va tushuntirilgan, mavjud bo‘lgan konsepsiya va dalillarning doirasiga to‘g‘ri kelmaydiganlarning obyektiv subordinasiyasidir.

3. Kashfiyotdan avval mavjud bo‘lgan bir qator muvaffaqiyatsiz yechimlar ma‘lum darajada kashfiyotga asos sifatida xizmat qila olish omili.

4. Muammoni hal qilishning dastlabki sa’y-harakatlari bilan ularga qisman ishlov berish, o‘zlashtirish, bahs yuritish shaklida aloqaning mavjudligi omili.

5. Ilmiy izlanish jarayonida fikrning kutilmagan nostandart burilishining mavjudligi omili.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Bahs yuritishning muhim qoidalarini sanang.

2. Kashfiyot amalga oshirilishi uchun olim shaxsiga nisbatan qanday “tashqi” omil va holatlar zarur?

3. Nimaga olimning o‘z ishlab chiqqan konsepsiyasiga mos bo‘lmagan dalillariga e‘tiborsiz bo‘lishi xavfli?

Mustaqil ish uchun savol va vazifalar:

1. Soxta fan yoki “asl fanning qiyshiq toshoynasi” nima?

2. Yuqorida sanab o‘tilgan bahs yuritish qoidalariga qanday qoidani qo‘shishni istardingiz?
3. Ilmiy dalilni ajratib olish va anglash nima?
4. Ishchi gipotezaga tavsif bering.
5. “Olim”, “kashfiyot”, “ixtiro” tushunchalariga ta’rif bering.

XULOSA

Bizning davlatimizda hozirgi paytda yagona, birlashgan, yaxlit ilmiy texnik siyosatni ishlab chiqish, asoslab berish va amalga oshirilishining samaradorligiga katta e’tibor qaratilmoqda, chunki bu siyosat mamlakatimizning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotining barcha sohalarida rivojlanishni ta’minlab beradi. Fan rivojiga kumulyativ xarakter xosdir: har bir tarixiy bosqichda fan o‘zining o‘tmishdagi yutuqlarini to‘plab mujassamlashtiradi. Fanning izchilligi uning izchil rivojlanishi va ortga qaytmas xarakterining yaxlitligiga olib keladi. Fan rivoji jarayonining boshqa tomoni butun tuzilmani qamrab oladi. Mavjud bo‘lgan sxemalar asosida tushuntirilishi mumkin bo‘lmagan yangi materialning to‘planishi yangi yo‘llarni izlashga undaydi, bu esa vaqti vaqti bilan ilmiy inqilobga olib keladi, ya’ni fanning mazmuniy tuzilmasining asosiy komponentlarini radikal o‘zgarishiga, idrok etishning yangi tamoyillari, yangi kategoriya va yangi metodlarni joriy etilishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida, mutaxassislardan nafaqat oldin olingan bilimlarni qo‘llashni, balki ularni chuqurlashtirish va amaliy mustahkamlashni talab qiladi.

Olingan bilimlarni amaliy mustahkamlashning mazkur shakli albatta ma’lum natija bergan, ammo talabalardan ijodiy harakatni avvaldan noma’lum bo‘lgan natijani izlashni talab qilmagan. Bu esa tabiiyki, bunday bilimlarning samaradorligini pasaytirgan, shuning sababli ko‘plab “Tadqiqotlarni olib borishda lingvistik metod va yondashuvlar” fanining vazifasiga bo‘lg‘usi mutaxassisni ijodiy ishda ishtirok etish uchun zarur bo‘lgan bilimlar kompleksi bilan qurollantirish kiradi. Bunga bog‘liq ravishda o‘quv qo‘llanma mutaxassisga tadqiqotlarda kattaroq tayyorgarlik bilan ishtirok etish imkoniyatini beradi, oldiga qo‘yilgan ijodiy vazifani echimini izlash jarayonida o‘z ishchi vaqtini to‘g‘ri tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi masalalar va savollarni qamrab olgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, taklif qilinayotgan o‘quv qo‘llanmadagi ma’lumotlarni o‘zlashtirish istalgan yuqori samarani faqatgina nazariy bilimlarni amaliy bilimlar bilan mustahkamlaganda beradi, ya’ni

tinglovchilarning o'quv jarayoni doirasida hamda doiradan tashqari holda ilmiy tadqiqotda ishtirok etishi orqali yangi ilmlarni topish imkonini beradi.

GLOSSARIY

GLOSSARIY

Abstraktlashtirish – boshqa barcha parametrlarni hisobga olmasdan bitta ajratilgan parametrni alohida holda ko‘rib chiqadigan tadqiqotchilik uslubi.

Analogiya – o‘xshashligi, prototipi tanlanadigan fikriy operatsiya.

Annotatsiya - titul varag‘ining orqasida joylashgan, qandaydir nashr haqidagi qisqacha axborot; hujjat, uning bir qismi yoki hujjatlar guruhining vazifasi, mazmuni, shakli va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tavsifnomasi.

Aniqlashtirish - abstraktlashtirishga teskari jarayon, yaxlit, o‘zaro bog‘liq, ko‘p tomonlama ob‘ektning topilishini nazarda tutadi.

Ansipatsiya – matnning davomini oldindan ko‘ra bilish mahorati.

Amaliy ahamiyati (qimmat) – mazkur tadqiqotchilik ishi natijalaridan amaliyotda foydalanish tusi.

Gipoteza (Faraz) – Qandaydir voqevlikni tushuntirish uchun ilgari surilgan ilmiy g‘oya. Ilmiy dalillar majmuasidan nazariy yondashuvlar yordamida hal qilinayotgan muammoga nisbatan yondashuvni belgilab beruvchi g‘oya.

Dolzarblik – ushbu muammoning hozirgi fan va amaliyot uchun o‘rganilishining muhimligi; dolzarblik darajasi global tusda (fan, jamiyat ehtiyojlari, umuman amaliyotni qamrab olishi) yoki lokal tusda (fanning alohida tarmog‘i, alohida mintaqqa, muayyan tusdagi ijtimoiy institutlarni va shu kabilarni qamrab olishi) bo‘lishi mumkin.

Deduksiya - fikrlashning umumiy qonuniyatlardan xususiy faktlarga tomon rivojlanishini nazarda tutadigan fikriy operatsiya.

Dissertatsiya (lotinchadan tarjimas) - tadqiqot, mushohada) -muayyan ilmiy (akademik) malakani (darajani) olish maqsadida maxsus tayyorlangan, ommaviy muhokamaga va himoyaga qo‘yiladigan asar.

Ilmiy mavzular turlari: amaliy, aralash, nazariy.

Ideallashtirish – tadqiqotchining nuqtai nazarida hodisa yoki jarayonning ideal obrazini, ya‘ni nazariy modelning yaratilishi; farazlarni ishlab chiqishda qo‘llaniladi.

Induksiya - xususiy dalillarni umumlashtirish mantiqiga asoslangan fikriy operatsiya.

Ilmiy tadqiqot uslubi – bu muayyan bilish maqsadini hisobga olgan holda muayyan bilish vazifalarini hal etishga qaratilgan aqliy va (yoki) amaliy operatsiyalar (rusum-qoidalar) tizimidir.

Ilmiy muammo – bu ilmiy-tadqiqotchilik ishi mavzuini belgilaydigan murakkab nazariy va (yoki) amaliy vazifalar majmuidir. Muammo tarmoq, tarmoqlararo, global bo‘lishi mumkin.

Ilmiy ish - boshqa har qanday ishdan o‘zining maqsadi yangi ilmiy bilimni olishi bilan farq qiladi. Ayni shu ish jarayonida voqelik haqidagi obyektiv bilimlar ishlab chiqiladi va bir tizimga solinadi.

Ilmiy mavzu – bu yechimni talab qiladigan murakkab vazifadir.

Ilmiy-tadqiqotchilik ishi mavzui mauiyan ilmiy yo‘nalishga yoki ilmiy muammoga tegishli bo‘lishi mumkin.

Ilmiy yo‘nalish - deganda tadqiqot o‘tkazish sohasidagi fan, fanlar yoki ilmiy muammolar majmui tushuniladi.

Ilmiy ish rejasi - jamuljam holda uning mohiyatini aks ettiradi. Bu muallif aytmoqchi bo‘lgan narsaning sxematik ifodasidir.

Intrepetatsiya – matn mazmunini to‘liq tushunish uchun talqin qilish.

Iqtibos – muallif ilgari surgan holatlarini asoslab berish uchun biron-bir matndan olinadigan aniq, so‘zma-so‘z keltirilgan jumladir.

Ilyustratsiya – matndagi tasvir, rasm, jadval, chizmalar.

konseptuallik – ma‘lum konsepsiga asoslanganlik.

Kumulyativlik – bilimlarni bir tizimga birlashtirish, jamlash.

Konspekt – o‘rganilayotgan manbani qisqa, izchil bayoni bo‘lib, asarning mantig‘i va aloqadorligini saqlab qoladi. U asosiy xulosalar va qoidalar, dalillar, usullarni o‘z ichiga oladi; tuzuvchining materialga nisbatan munosabatini aks ettiradi.

Konspekt turlari:

Rejali – oldindan tayyorlangan reja yordamida tuziladi: uning har bir bandiga konspektning tegishli qismi mos keladi.

Tahliliy - ko‘pincha bir necha manbadan foydalanib aniq mavzuni ochib beradi.

Erkin - ko‘chirmalar, ba‘zan tezislar aralashmasidan iborat bo‘ladi.

Matnli - ko‘pincha mantiqiy o‘tishlar bilan bog‘langan ko‘chirmalardan tashkil topadi.

Tematik - matnning butun mazmunini aks ettirmaydi, faqat muayyan, aniq mavzuni ishlaydi, qo‘yilgan savolga javob beradi.

Xronologik – hodisalarning o‘zini ko‘rsatish asosida ularning xronologik izchilligini aks ettiradi.

Kuzatish - eng ko‘p axborotli tadqiqot uslubi bo‘lib, u bo‘lgan va o‘rganilayotgan jarayonlar va hodisalarni chetdan turib ko‘rishga imkon beradi.

Ko'zdan kechirish uchun mutolaa - Matn bilan tanishib chiqish va o'rganishdan oldin odatda kitobga ko'z yugurtirib chiqiladi. Kitobning mazmuni, boblar yoki paragraflar nomlari, asar muallifi bilan tanishib olish. toki biz **Konvensionallik** – kelishuvga asoslanganlik. Biror bir ilmiy xulosa ishonchliroq dalil-isbot yoki aksini topmagunga qadar uni shundayligicha qabul qilishga kelishib olish.

Komulyativlik – (lotinchadan yig'ish) jamlash va saqlash xususiyati.

Maqola – bu mustaqil ilmiy tadqiqot bo'lib, u dolzarb ilmiy muammo bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishdir.

Metodologiya - bu ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatining ilmiy tamoyillari va usullari tizimi haqidagi ta'limot.

Modellashtirish — tadqiqotchilikning modelning qurilishini nazarda tutadigan nazariy uslubi.

Mundarija - mavzu bayonining rejasi, kitobning ko'rsatkichi.

Muammo - bu bilim bilan bilmaslik o'rtasidagi o'ziga xos chegaradir. U oldingi bilim yetarli bo'lmagan, yangi bilim esa hozircha rivojlangan shaklga ega bo'lmagan holatda paydo bo'ladi.

Mutolaa – bu nutqiy faoliyatning murakkab turi bo'lib, sof texnik jihati – mutolaa qilish va tez o'qish malakalarini orttirish va ijodiy jihati – matndan zarur axborotlarni olishdan iborat.

Nazariy asos – mazkur tadqiqot tayanadigan konseptual qoidalar (g'oyalar, tamoyillar).

Nazariylik – amalda tadbqiq etilmagan, faqat nazariy mulohazalarga asoslanganlik.

Reja – eng qisqa yozuv bo'lib, u fikr bayonining izchilligini aks ettiradi va umumlashtiradi; matnning mazmunini ochib beradi; manbaning mazmunini xotirada qayta tiklaydi; konspekt va tezislar o'rnini bosadi; har xil yozuvlarni (ma'ruza, axborot, hisobot) tuzishga yordam beradi; bajarilgan yozuvni yaxshilaydi; o'zini o'zi nazorat qilishni tezlashtiradi; e'tiborni jamlaydi; yaxshi tanish bo'lgan matnni xotirada jonlantirish uchun ishlatiladi.

Referat – bir yoki bir necha manbalarda mavjud bo'lgan g'oyalarning qisqacha yozuvi, u har xil nuqtai nazarlarni qiyoslash va tahlil qilish mahoratini taqozo etadi. Referatlar turlari: axborotchilik (referat – konspektlar), indikativ (referat – rezyume), monografik, tahliliy.

Referatlash - qandaydir masalani bir yoki bir necha manbalarning tasniflanishi, umumlashtirilishi, tahlili va sintezi asosida bayon qilinishini nazarda tutadi.

Sarlavha - ilmiy adabiyotda mavzuni bildiradi.

Suhbat – empirik uslub bo‘lib, javob beruvchi bilan shaxsiy aloqani nazarda tutadi.

So‘zboshi - muallif qo‘ygan vazifalar bayoni; nashr yoki qayta nashrning zaruratini asoslaydi.

So‘ngso‘z (xotima): yakun, qisqacha xulosalar.

Sintez - fikriy operatsiya, uning jarayonida aniqlangan elementlar va dalillardan yaxlit manzara qayta tiklanadi.

Tadqiqot dolzarbligini asoslash - ilmiy bilishning umumiy jarayoni sohasida mazkur mavzuni o‘rganish zaruratini izohlashni bildiradi.

Tahlil – bu tadqiqotning nazariy uslubi bo‘lib, tadqiq qilinayotgan jarayon yoki hodisani maxsus va teran mustaqil o‘rganish uchun uni tarkibiy qismlarga ajratishni nazarda tutadigan fikriy operatsiyadir.

Tadqiqot farazi - bu bevosita kuzatilayotgan hodisa, o‘rganilayotgan hodisaning tuzilishi yoki uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqalar tusi haqidagi ilmiy asoslangan taxmindir. Farazlar mavjud dalillar asosida ishlab chiqiladi. Xulosa sifatidagi faraz obyektiv voqelikda o‘z ildizlariga ega bo‘ladi, fikrning bevosita kuzatilayotgan hodisalardan ularning sababli izohlanishigacha bo‘lgan harakati hisoblanadi.

Tadqiqot vazifasi - bu ilgari surilgan ilmiy farazga muvofiq maqsadga erishish uchun yo‘llar va vositalarning tanlanishidir.

Tasniflash - o‘rganiladigan obyektlar, dalillarni o‘rganishning nazariy uslubi; hodisalarni bir-biriga nisbatan tartibga solishga asoslanadi.

Tadqiqot uslubiyoti (texnologiyasi) – tadqiqot usullarining bir tizimli majmui, tadqiqot uslublari, usullari, texnikalarini qo‘llanish va ular yordamida olingan natijalarni talqin qilish qoidalari tizimi. Uslubiyot o‘rganiladigan obyekt xarakteriga, tadqiqot metodologiyasi, maqsadlariga, ishlab chiqilgan uslublar, tadqiqotchi malakasining umumiy darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Tadqiqot maqsadi - bu tadqiqotchi o‘z ishini yakunlashda erishishni xohlagan pirovard natijadir. Faraz asosida ifodalanadi.

Tajriba - umumiy empirik tadqiqot uslubi bo‘lib, u boshqariladigan sharoitda o‘rganilayotgan obyektlar ustidan qat’iy nazorat yuritilishiga asoslanadi.

Tadqiqot obyekti - bu muammoli vaziyatni yuzaga keltiradigan muayyan jarayon yoki hodisa, bu muammoning o‘ziga xos tashuvchisi, tadqiqotchilik faoliyati yo‘naltirilgan narsa.

Tadqiqotning obyektli sohasi – bu fan va amaliyotning tadqiqot obyekti joylashgan sohasi bo‘lib, amaliyotda u, masalan, matematika, biologiya, iqtisodiyotning u yoki boshqa ilmiy ixtisosligiga muvofiq bo‘lishi mumkin.

Tajriba ishi – birmuncha yuksak natijalarni olishni ko‘zlab, jarayonga oldindan belgilangan o‘zgarishlar, innovatsiyalarni kiritish uslubi.

Tadqiqot predmeti - obyektning aniq bir qismi bo‘lib, uning ichida izlanish olib boriladi. Hodisalar, ularning ayrim tomonlari tadqiqot predmeti bo‘lishi mumkin. Tadqiqotchi ilmiy izlanishlar natijasida tadqiqot obyekti haqida oladigan yangi ilmiy bilim sifatida belgilash mumkin.

Tadqiqot dasturi - bu aniq mavzu ustidagi bo‘lg‘usi ishning mohiyati va tarkibiy qismlari haqidagi aniq tasavvurdir.

Taqdimot – o‘quv (ilmiy) ish yakunlari haqidagi og‘zaki axborot.

Tekshirish - bu tadqiq qilinayotgan obektning u yoki boshqa darajadagi teranlik va detallashtirish bilan o‘rganilishi bo‘lib, bu tadqiqot maqsadlari va vazifalari bilan belgilanadi.

Tezislar - o‘qib chiqilgan (yoki og‘zaki bayon qilingan) parchani takrorlaydi, lo‘nda ifodalaydi va xulosalaydi; har doim dalillarga ega bo‘ladi, mazmun mohiyatini aniqlaydi; materialni umumlashtirish imkonini beradi; maqola, ma’ruza, dissertatsiyani tanqidiy tahlil etishda qimmatlidir.

Umumlashtirish - muhim fikriy operatsiyalardan biri bo‘lib, uning natijasida obyektlar va ular munosabatlarining nisbatan barqaror xususiyatlari ajratiladi va qayd qilinadi.

Unifikatsiya – umumqabul qilingan holatga keltirilganlik.

Verifikatsiya – haqiqiylik, ilmiy isbot topganlik. Ma’lum ilmiy xulosaning isbotlanganligi.

Faraz (gipoteza) (qadimgi grek tilidan - asos, taxmin) — oldindan o‘rganilgan faktlar, hodisalar, jarayonlarning muayyan majmuiga asoslangan, ularni izohlash uchun ilgari suriladigan va tasdiqlanishi yoki inkor etilishi lozim bo‘ladigan nazariy taxmin.

Esse – bu muallifning alohida individual pozitsiyasiga ega erkin shakldagi bayon bo‘lib, qandaydir buyum yoki qandaydir sabab bo‘yicha umumiy yoki oldindan bildirilgan fikr-mulohazalardan iboratdir.

Yangilik – fanning shu tarmog‘iga yoki umuman fanga ulush darajasi; natijalar har xil tusda bo‘lishi mumkin –natijalar yoki ularning bir qismi yangi bo‘lishi mumkin, shuningdek natijalarning katta qismi yangilik sifatida qayd qilinmasligi ham mumkin.

Qiyoslash - obyektlarning o'xshashligi va farqlarini, umumiyligi va alohidaligini aniqlash maqsadida obyektlarning qiyoslanishini nazarda tutadi.

IV. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

IV. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь

“2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли [Фармони](#).

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги “Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4680-сонли қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарори.

О‘zbek tilidagi adabiyotlar

20. M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. T., 2009
21. A. Nurmonov. Lingvistik tadqiqot metodlari. T., 2010.
22. B. Yu. Xodiev, A. Sh. Bekmurodov, M. R. Boltabaev, L. V. Golish, O. B. Gimranova. Ilmiy faoliyatga tayyorgarlik asoslari T., 2010.
23. A. Hojiev. Lingvistik terminlar lug‘ati T., 2000.

Xorijiy adabiyotlar

24. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. М., 1991.
25. Glazunov N. M. Foundation of scientific research. Kiev 2012.
26. Исломжонова Х. Основы научных исследований Т., 2009.

IV. Internet saytlar

27. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
28. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

29. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

30. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

31. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

32. www.britishcouncil.org – Британия кенгаши веб сайти

33. www.bonjourdefrance.com – Тил ўрганиш веб сайти

34. www.edu365.cat – Тил ўрганиш веб сайти

35. <http://www.duplaisiralire.com/> – Тил ўрганиш веб сайти

36. <http://www.polarfle.com> – Тил ўрганиш веб сайти

37. tsuos.uz – Тошкент давлат шарқшунослик университети веб сайти